

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Факультет економіки та управління

Лобач Тарас Іванович

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Освітній ступінь «магістр»

Спеціальність 051 – Економіка

**магістерська програма – Економіка праці та управління
персоналом**

Магістерська дипломна робота

Студент групи УПЕПзм–11
Т. І. Лобач

Науковий керівник
к.г.н., доцент Д. В. Ткач

Магістерську дипломну роботу
допущено до захисту
„_____”_____ 2018 р.

Завідувач кафедри
_____ Качан Є. П.

Тернопіль – 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ	5
1.1 Суть поняття “людський розвиток”	5
1.2 Наукові підходи до вивчення людського розвитку	14
Висновки до першого розділу	22
РОЗДІЛ 2. СТРАТЕГІЯ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ	24
2.1 Аналіз людського розвитку в Україні	24
2.2 Регіональні особливості людського розвитку	38
2.3 Державна політика в сфері людського розвитку	48
Висновки до другого розділу	57
РОЗДІЛ 3. ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК ЯК СКЛАДОВА РЕГІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ	59
3.1 Перспективи підвищення людського розвитку на регіональному рівні	59
3.2 Регіональна політика людського розвитку	70
Висновки до третього розділу	77
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	84
ДОДАТКИ	92

ВСТУП

За останній час особливо **актуальними** стали регіональні дослідження, що пов'язано із збільшенням саме регіональних протиріч та диспропорцій всередині країни. Серйозна зовнішня загроза, наслідки глибокої диференціації регіонів за економічним розвитком та недосконала регіональна політика стають ґрунтом для соціально-політичних конфліктів і загрожують безпеці держави. Поряд із внутрішніми проблемами (корупція, неефективна система влади, соціальні негаразди) механізм внутрішньої політики стикається з браком надійної інформації й інструментів для аналітики, які необхідні для прийняття ефективних рішень. Регіональний соціально-економічний розвиток і його перспективи потребують інструменту оцінювання; індекс людського розвитку може використовуватись як один із аналітичних інструментів за таких умов.

Метою дипломної роботи є вивчення регіональних аспектів людського розвитку в Україні.

Для досягнення мети роботи було поставлено низку **завдань**:

- вивчити теоретичні аспекти аналізу людського розвитку;
- здійснити аналіз людського розвитку в Україні;
- визначити регіональні особливості людського розвитку;
- проаналізувати державну політику в сфері людського розвитку;
- визначити перспективи підвищення людського розвитку у регіональному зрізі.

Об'єктом дослідження є людський розвиток в Україні за умов соціально-економічних викликів.

Предметом дослідження є регіональних особливостей людського розвитку в Україні та державної регіональна політики у цій сфері.

Наукова новизна дослідження полягає у наступному:

- проаналізовано сучасні регіональні особливості людського розвитку;

– визначено перспективи підвищення людського розвитку у регіональному аспекті.

При дослідженні регіональних аспектів людського розвитку в Україні були використані загальнонаукові та спеціальні **методи дослідження**, зокрема: аналіз і синтез, порівняння, системний підхід, аналітичні методи та підходи.

Практичне значення. Висновки отримані в результаті проведеного дослідження, що можуть використовуватись при розробці регіональних програм розвитку та враховуватись при здійсненні регіональної політики у сфері людського розвитку.

Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків. Вона містить список використаних джерел із 61 найменування, 3 додатки, 3 таблиці та 11 рисунків. Загальний обсяг роботи 98 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

1.1 Суть поняття “людський розвиток”

У сучасній парадигмі суспільного прогресу наріжною є Концепція людського розвитку. Завдяки людському розвитку, який слід розуміти як безперервний процес нарощування можливостей людини, що пов'язано із підвищенням потенціалу і розширенням функцій, кожен член суспільства отримує можливість максимально реалізуватись в усіх сферах життєдіяльності.

При цьому головними передумовами є: довге та здорове життя, доступ до необхідних для забезпечення гідного рівня життя ресурсів, участь в суспільному житті. Забезпеченість саме цих умов визначає й спосіб життя, й потенціал вирішення інших життєвих питань. У всьому світі люди високо цінують політичну, економічну та соціальну волю, волю зміни і вибору місця проживання, створення родини, реалізації здібностей, гарантії прав людини, повагу серед суспільства та самоповагу. Забезпечити ці свободи інколи неможливо без реалізації права на охорону здоров'я, отримання відповідної освіти, безпечного довкілля, доступу до засобів існування. Без цього всі життєві перспективи стають недосяжними, відсутня недоступність можливості вибору [7, с. 44].

Людина є носієм людського потенціалу, вирішальною компонентою національного багатства, найважливішим стратегічним ресурсом кожної держави. Саме тому на сьогодні світова спільнота пріоритетом вважає створення людям сприятливих можливостей для максимальної реалізації їх потенціалу з врахуванням їхніх потреб та інтересів.

Людським розвитком формується зміст модерних підходів до вирішення проблем забезпечення сталого розвитку. У різний час науковці

звертались до цього поняття, воно було ключовим у філософії, економіці та соціології.

Перші прояви реалізації концепції людського розвитку простежуються ще на ранніх етапах історії людства в багатьох культурах та релігіях.

Протягом століть філософи, економісти, політичні лідери акцентували увагу на тому, що кінцевою метою розвитку є благо людини. Аристотель зазначав, що «достаток не є тим добром, яке ми шукаємо, він лише корисний для пошуків чогось іншого». Пошуки цього «іншого» і формують основу теорії людського розвитку [7, с. 44].

Розвиток цієї концепції знайшло відображення в роботах засновників кількісної економіки та політичної економії. У ХХ ст. підхід до розвитку людини як досягнення економічних цілей став провідним. Людину в економічних теоріях стали розглядати лише як засіб виробництва, поняття «людський фактор» стало популярним.

Наступним кроком у розвитку теорії людського розвитку було введення поняття людського капіталу як міри здатності людини генерувати прибуток [7, с. 44]. Проблеми якості й людського розвитку дістають розвиток у працях різних шкіл світової науки у 60-х роках минулого століття. Та лише останнє десятиліття ХХ ст. дало істотний прогрес у вивченні цієї проблеми в теорії економіки. Концепція людського розвитку, була розроблена та введена в широке користування експертами ПРООН у 1990 р.; у наш час вона є визнаною цілісною моделлю розвитку суспільства. На сьогодні проблеми людського розвитку та окремі його аспекти займають провідні позиції в тематиці сучасних досліджень як іноземних, так і вітчизняних наукових установ і міжнародних організацій.

Ідея розвитку людини полягає в неможливості побудови соціального прогресу виключно з метою збільшення грошового доходу. Тобто концепція людського розвитку базується на припущенні, що в сучасних умовах традиційні макроекономічні показники (валовий внутрішній продукт,

національне багатство, середній дохід тощо) не можуть бути адекватними характеристиками економіки. економічний розвиток.

Формування концепції людського розвитку базується на наукових розробках теоретиків людського капіталу Т.-В. Шульца, Г.-С. Беккера, Е. Денісона, Дж. Мінцера, Л. Хансена, Дж. Кендрика та ін. Однак остаточне формування поняття людського розвитку як теоретичної схеми пов'язане з ім'ям А. Сена та його інноваційними ідеями [55]. Наріжним каменем концепції людського розвитку постає людський потенціал.

Процеси людського розвитку та формування людського капіталу збігаються і підсилюють один одного. Збільшення інвестицій у освіту, навчання, здоров'я, мобільність забезпечує накопичення людського капіталу, одночасно сприяючи розвитку людського потенціалу (інтелектуального, фізичного, культурного), що розширює вибір людини. Завдяки збільшенню людського капіталу відбувається економічного зростання, забезпечує зростання продуктивності праці, збільшення ВВП та доходів домогосподарств. Це, у свою чергу, зміцнює економічні основи людського розвитку.

Отже, існує тісний зв'язок між концепцією людського розвитку та концепцією людського капіталу. Наявний людський капітал на сучасному етапі є основним фактором економічного зростання та розвитку людського потенціалу. Це спричиняє виникнення потреби створення сприятливих умов для накопичення людського капіталу та його ефективного використання [4, с. 109]. Отже, поняття людського розвитку та теорія людського капіталу мають різні цілі та напрями досліджень, хоча об'єкт досліджень однаковий – людина і його потенціал.

Концепція розвитку людини об'єднує вирішення питань виробництва та розподілу товарів і послуг у зв'язку з проблемами формування та використання можливостей людей, розглядаючи розвиток людських здібностей як кінцеву мету соціального прогресу. У центрі уваги концепції людського розвитку лежить людина, найбільш повне задоволення його

потреб, всебічний розвиток його здібностей [55]. Розвиток суспільства з точки зору цієї концепції означає постійне розширення можливостей задовольнити не тільки фізичні, а й духовні потреби людей.

Людський розвиток визначається як процес зростання людських можливостей, забезпечується політичною свободою, правами людини, суспільною повагою до особистості, а також дає людям можливість повною мірою розвивати свій потенціал, жити продуктивно та творчо в гармонії з їх потреби та інтереси. Матеріальний добробут розглядається лише як один з основних варіантів, але це не є кінцевою метою.

Згідно із визначенням лауреата Нобелівської премії А. Сена, людський розвиток – дати людям можливість повною мірою розвивати свій потенціал, жити продуктивно та творчо в гармонії з їхніми потребами та інтересами [55].

В Україні дослідження в галузі людського розвитку здійснюються фахівцями інститутів Національної академії наук України, зокрема Інституту економіки та прогнозування, Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи, Інституту регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього, Інституту економіки природокористування та сталого розвитку та ін. В останні роки концепція людського розвитку істотно збагатилася за своїм змістом і була перетворена в реальну основу довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку більшості країн. Проте науковий пошук в рамках багатопланових завдань людського розвитку та його складових, враховуючи проблеми сучасних тенденцій розвитку суспільства, залишається необхідним. В Україні його актуальність зростає за умов складних системних перетворень, що супроводжується загостренням протиріч у суспільстві.

У концепції людського розвитку поєднуються найважливіші проблеми розвитку суспільства, зокрема економічного зростання, зайнятості, розподілу матеріальних та духовних благ, соціальний захист, надання соціальних послуг, рівність. Вона розглядає їх з точки зору інтересів людини, розширення індивідуального вибору у всіх сферах діяльності. Концептуальна

схема людського розвитку, запропонована експертами ООН, формується на основі чотирьох базових елементів – продуктивності, рівності, стійкості, розширення прав і можливостей, суть яких є наступною [7, с. 45]:

1. Продуктивність. Люди повинні мати можливість підвищувати продуктивність своєї діяльності, повністю брати участь у процесі отримання доходів і отримувати справедливу грошову винагороду за свою працю. Тому економічне зростання, динаміка зайнятості та заробітної плати є невід’ємною частиною моделей людського розвитку.

2. Рівність. Всім спочатку повинні бути рівні можливості. Слід позбавити будь-яких бар’єрів, пов’язаних із статтю, расою, національністю, класом, походженням, місцем проживання, рівнем добробуту тощо, що може стати перешкодою для досягнення певних можливостей у економічному та політичному житті. У цьому випадку справедливість є забезпеченні рівності можливостей, не обов’язково означає рівність кінцевих результатів.

3. Стійкість. Сталий розвиток суспільства – це розвиток, що веде не тільки до економічного зростання, але і до справедливого розподілу його результатів; покликаний відновлювати навколишнє середовище, але не руйнувати його, що підвищує відповідальність людей і не перетворює їх у бездушних виконавців. Доступ до потенціалу має надаватися не тільки теперішніми, але й майбутніми поколіннями. Необхідно забезпечити заповнення всіх форм фізичного, людського, природного капіталу, не залишаючи успадкованих боргів майбутнім поколінням.

Стабільність передбачає справедливий розподіл можливостей розвитку між теперішнім і майбутнім поколінням, а також у кожному поколінні.

4. Розширення можливостей. Розвиток має здійснюватися зусиллями людей, а не тільки в інтересах людей. Люди повинні всіляко брати участь у процесі прийняття рішень та інших процесах, що визначають їхнє життя. Саме в цих питаннях надзвичайно важлива роль надається соціальній політиці держави, громадським організаціям, громадянському суспільству, демократії, яка вбачає необхідність відповідальності влади перед виборцями.

Розширення можливостей означає підвищення відповідальності людей за долю своєї родини, країни і людства в цілому.

Всебічний підхід до людського розвитку, запропонований експертами Програми розвитку ООН дає наступне визначення людського розвитку – це процес розширення діапазону вибору, у міру того як люди набувають більший потенціал і володіють більш широкими можливостями для використання цього потенціалу [12]. Але людський розвиток – це ще і мета. Таким чином, він одночасно є процесом і результатом. Людський розвиток передбачає, що люди зобов'язані впливати на процеси, що формують їх життя. При цьому економічне зростання є важливим засобом людського розвитку, але не його кінцевою метою. Людський розвиток – це розвиток людей шляхом побудови людського потенціалу, здійснюється заради людей, і самими людьми завдяки активній участі в процесах, які формують їх життя [12].

Як відзначає О. Гришнова, рівень доходів, досягнутих в країні в даний час, не гарантує економічного процвітання в майбутньому. Однак, якщо отриманий дохід достатньо вкладається в розвиток суспільства, то економічні показники в майбутньому будуть набагато кращими, аніж зараз. Відмінною рисою концепції людського розвитку є теза про те, що людям не потрібен безмежно високий дохід для забезпечення гідного рівня життя. Високі доходи, як правило, сприяють розширенню вибору особи, але цей вплив зменшується, коли збільшується сума доходів [11, с. 82].

Згідно з логікою концепції людського розвитку, розширення пропозиції товарів і послуг внаслідок зростання їх виробництва може сприяти розширенню людських можливостей, а може, і не сприяти. У будь-якому випадку ця допомога не відбувається безпосередньо або однозначно, тому це не може бути самоціллю. Таким чином, валовий національний продукт не може бути основним і єдиним показником рівня розвитку країни. До того ж, збільшення виробництва та доходів сприяє розвитку людського потенціалу повільніше, тобто здатність матеріального збагачення розширювати

можливості людей щоразу все менша. Крім того, витрати на освіту, зміцнення здоров'я, інші аспекти людського розвитку дають економічну прибутковість, яка часто перевищує рентабельність інвестицій у фізичний капітал, тому такі види витрат також слід визнавати як інвестиції.

Тому, відповідно до логіки концепції людського розвитку, саме люди, котрі стають фокусом, зосереджені на теорії розвитку, оскільки вони є одночасно головною метою соціального розвитку, а також його найважливішим фактором та інструментом власного розвитку [15].

Отже, концепція людського розвитку поєднує рішення проблем виробництва та розподілу товарів і послуг з вирішенням питань формування та використання здібностей та можливостей людей, розглядаючи розвиток людських здібностей як кінцеву мету соціального прогресу незалежно від їх впливу на отримання доходу. У центрі уваги концепції людського розвитку лежить людина, найбільш повне задоволення її потреб, всебічний розвиток її здібностей. Розвиток суспільства з точки зору цієї концепції означає постійне розширення можливостей задовольнити не тільки фізичні, але і духовні потреби людей [15].

Концепцією людського розвитку пропонуються наступні способи оптимізації зв'язку між економічним зростанням та людським розвитком [51, с. 45-46]:

- збільшення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, професійне навчання, а це сприятиме реалізації людських здібностей, їх активної участі у виробництві та розподілі благ;
- справедливе розподілення доходів та багатства, забезпечує матеріальну базу розвитку людського потенціалу для менш конкурентних груп населення;
- досягнення балансу соціальних видатків у будь-який спосіб зміцнює економічну базу соціальної сфери суспільства;
- надання людям ширших можливостей робити вибір у політичній, соціальній та економічній сферах, з особливим увагою до тих людей, можливості яких були обмежені з різних причин (наприклад, жінки).

Таким чином, концепція людського розвитку поєднує вирішення питань виробництва та розподілу товарів і послуг з вирішенням питань формування та використання можливостей і здібностей людей, розглядаючи розвиток людських здібностей як кінцеву мету соціального прогресу, незалежно від їх впливу на виробництво доходу.

Отже, розвиток суспільства характеризується як процес зростання людських можливостей – людина повинна проживати довге життя, не бути хворою, бути освіченою, користуватися політичними та економічними свободами, правами людини, суспільною повагою до особистості. У той же час основний принцип концепції людського розвитку – це не постійне надання гуманітарної допомоги бідним та країнам, а стимуляція їх розвитку, збільшення їх ролі в суспільстві, розширення можливості вибору способу життя, вміння приймати рішення про свою долю, але в той же час збільшуючи відповідальність за рішення та його виконання.

Таким чином, реалізація принципів людського розвитку дозволить країні забезпечити потенціал для сталого економічного зростання, заснованого на розширенні можливостей всіх членів суспільства, поширенні принципів демократії, реалізації та дотримання основних прав та свободи громадян та окремих осіб, тощо.

Людський розвиток має пряме відношення до людських свобод: свободи в повній мірі реалізувати потенціал кожного людського життя – не декількох, не більшості, а всіх життів в кожному куточку нашої планети, зараз і в майбутньому. Саме ця загальність надає концепції людського розвитку її унікальний характер [12].

Саме цьому присвячена остання Доповідь ПРООН “Доповідь про людський розвиток 2016. Людський розвиток для всіх і кожного”, яка висуває наступні тези, що поглиблюють розуміння концепції.

Концепція людського розвитку присвячена розширенню свобод для всіх і кожного, з тим щоб кожна людська істота могла користуватися можливостями вибору, що мають для нього / неї цінність. У цих свободах є два

фундаментальних аспекти: свобода благополуччя, представлена набором функцій і потенційними можностями, і свобода суб'єктності, представлена голосом і автономією [12].

Оскільки всезагальність є центральним елементом людського розвитку, він має бути і може бути забезпечений для кожного. Обнадійливим фактором в цьому відношенні є накопичений позитивний досвід. Але, не дивлячись на весь прогрес, світ як і раніше зіштовхується з багатьма складними проблемами розвитку. Деякі з них носять затяжний характер (обездоленість), деякі заглиблюються (нерівність), а деякі виникають (екстремізм з проявом насильства). Деякі носять глобальний (гендерна нерівність), деякі регіональний (брак води), а деякі – локальний характер (стихійні лиха). Більшість взаємно підсилюють один одного: зміна клімату знижує продовольчу безпеку; стрімка урбанізація веде до маргіналізації міської бідноти. Незалежно від своїх масштабів, ці виклики мають негативний вплив на добробут людей [12].

І все ж, незважаючи на всі ці виклики, то, чого досягло людство за 25 років, дозволяє сподіватися на можливість фундаментальних змін. Фактично, деякі з вражаючих змін відбулися в регіонах або областях, які раніше відставали. У країнах світу люди все сильніше впливають на процеси, що формують їх життя. Винахідливість і творчість привели до технологічної революції і втілили їх в прийоми і методи нашої праці, мислення і поведінки.

В даний час провідними напрямками будь-якого дискурсу з проблем розвитку є гендерна рівність і розширення прав і можливостей жінок, а також теми, які раніше замовчувались (сексуальна орієнтація, дискримінація за цією ознакою, трансгендерність та ін.); викорінення крайньої бідноти, голоду, скорочення нерівності [12].

Зростає розуміння проблеми стійкості. Найважливішими прикладами цього є Порядок денний на період до 2030 року (Порядок денний 2030) і Паризька хартія про зміну клімату. Вони також показують, що в шумі дебатів і штовханні тупикових ситуацій поступово виробляється всесвітній

консенсус з багатьох глобальних проблем, забезпечуючи стійкий мир для майбутніх поколінь [12].

Всі ці багатообіцяючі події дозволяють світу сподіватися, що порядок речей можна змінити і що перетворення можливі. Менше ніж за 15 років світові належить здійснити надихаючу програму дій, в результаті якої ніхто не залишиться обділеним. Життєво важливо подолати відставання в різних сферах людського розвитку, але не менш важливо забезпечити, щоб майбутні покоління володіли такими ж, а то й ширшими можливостями для розвитку.

1.2 Наукові підходи до вивчення людського розвитку

Вимірювання людського розвитку бере свій початок з 90-х років ХХ ст., коли експертами ООН у доповіді “Концепція та вимір людського розвитку” була сформульована концепція людського розвитку в її сучасному розумінні. У формулюванні концепції сконцентровано ідеї про те, що розвиток – це процес, у центрі якого перебуває людина. У цій доповіді було введено у публічний обіг Індекс розвитку людського потенціалу (або людського розвитку), основними складовими якого були визначені здоров’я, матеріальний добробут та освіта [35, с. 41]. Відтоді міжнародний індекс публікується щороку в доповідях про розвиток людського потенціалу. Загальна схема побудови Індексу наведена на рисунку 1.1. Основне призначення Індексу – порівняння між країнами за узагальнюючою характеристикою розвитку. Таким чином всі країни, охоплені дослідженням, поділяють на групи за рівнем людського розвитку:

- 1) із низьким рівнем людського розвитку – ІЛР менше 0,550;
- 2) із середнім рівнем людського розвитку – 0,550–0,699;
- 3) із високим рівнем людського розвитку – 0,700–0,799;
- 4) із дуже високим рівнем людського розвитку – від 0,800 і вище.

Рис. 1.1 Узагальнена схема побудови ІЛР (за методикою ООН) [35, с. 43].

За даними 2016 р. (звіт 2017 р.), Україна посідає у світовому рейтингу 84-тю позицію і належить до країн з високим Індексом людського розвитку (ІЛР становить 0,743).

За методикою ПРООН щорічно готуються звіти з оприлюдненням інтегрованого ІЛР, а підходи до його розрахунків періодично змінюються.

Складений Індекс людського розвитку (ІЛР) об'єднує три базових виміри людського розвитку.

1. Очікувана тривалість життя при народженні відображає здатність вести довге і щасливе життя.

2. Середня тривалість навчання і очікувана тривалість навчання відображають здатність опанувати знання.

3. Валовий національний дохід на душу населення відображає здатність досягти гідного рівня життя [12].

У 2010 році були представлені останні зміни до скоригованого ІЛР та, крім того, в практику ПРООН було введено чотири нові: ІЛР, скорегований із урахуванням соціально-економічної нерівності; індекс гендерної нерівності (окремо для жінок та чоловіків) та індекс багатовимірної бідності. Крім того, категорія “людський розвиток” була значно посилена зв’язками з високими цивілізаційними цінностями: демократією, правами людини, соціальною справедливістю тощо. Це допомагає краще зрозуміти проблеми людського розвитку, піддавати їх ретельному науковому аналізу, знайти правильні шляхи для динамічного прискорення на глобальному та національному (регіональному) рівнях. Крім того, можна уникнути розбіжностей у розрахунку оцінок різними організаціями [50, с. 222].

Через брак об’єктивної інформації від національних статистичних органів, ПРООН виконує свої розрахунки для отримання результатів, які можна порівняти в аналітичному процесі. ПРООН, з метою підвищення цілеспрямованості кроків у майбутньому, широко застосовує прогнозні моделі Lutz and KC (2013) для визначення тенденцій у демографічній ситуації, освіті та людському розвитку на період до 2050 р. і Pardee Center for International Futures (2013) для побудови сценаріїв людського розвитку на довготривалу перспективу [50, с. 221-223].

У Доповіді 2016 р. продовжують використовуватися всі складові індекси сімейства показників людського розвитку: ІЛР, Індекс людського розвитку, скоригований з урахуванням нерівності (ІЛРН), індекс гендерного розвитку (ІГР), індекс гендерної нерівності (ІГН) і індекс багатовимірної бідності (ІМБ). При розрахунку цих індексів використовувалася та ж методологія, що і в Доповіді 2015 р. Новими в Доповіді поточного року є кодовані двома кольорами інформаційні панелі «Гендерний розрив протягом життя» і «Сталий розвиток» [12].

У деяких країнах були спроби оцінити регіональний людський розвиток (усередині країни), але вони не базувалися на власних національних методиках.

Так, у Польщі використовувалася міжнародна методологія, у Російській Федерації – показники досягнення Цілей розвитку тисячоліття [35, с. 41].

В Україні значний внесок у розробку і вдосконалення національної методології вимірювання людського розвитку на регіональному рівні зробили О. Власюк, С. Пирожков, Е. Лібанова, О. Грішнова, О. Новікова, У. Садова, О. Гладун, І. Гнибіденко. Серед нещодавніх вітчизняних публікацій, присвячених розробці нових методологічних підходів до оцінювання людського розвитку і проблемі його типологізації, варто вказати на праці О. Макарової, Г. Герасименко та Т. Калашнікової.

У 2000 р. фахівці НАН України створили національну методику оцінки людського розвитку [27]. Вона базувалася на використанні 96 показників, які відображали дев'ять аспектів людського розвитку: умови проживання, соціальне середовище, стан ринку праці, фінансування соціальної сфери, демографічний розвиток, стан охорони здоров'я, освіти, матеріальний добробут, екологічний стан. З 2001 р. Державна служба статистики України розпочала щорічний моніторинг Регіонального індексу людського розвитку (РІЛР).

Національна методика оцінки регіонального людського розвитку призначена для моніторингу стану людського розвитку в регіонах України. Вона дозволяє відстежувати зміни рейтингів регіонів як за інтегральним індексом, так і за його окремими аспектами (частковими індексами); визначати чинники, які зумовили ці зміни, здійснюючи аналіз первинних показників та їх впливу на інтегральні значення. Перевагою національної методики є можливість використати більший спектр показників – характеристик людського розвитку, адаптувати методику до потреб конкретної країни, використовувати її як інструмент для формування та оцінювання державної політики, а також визначення її пріоритетів.

У 2012 р. цю методику було вдосконалено та оновлено [38]. Методика розроблена фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень

імені М. В. Птухи Національної академії наук Україна за участю фахівців Державної служби статистики України. Оновлений варіант методики розрахунку РІЛР, як і попередній, має трирівневу структуру: 1-й рівень – первинні показники, які на 2-му рівні інтегруються у 6 часткових індексів, що відображають такі аспекти людського розвитку, як “Відтворення населення”, “Соціальне середовище”, “Гідна праця”, “Освіта”, “Добробут”, “Комфортне життя”. На 3-му рівні часткові індекси агрегуються в єдиний інтегральний індекс РІЛР. На рисунку 1.2 наведено схему показників для розрахунку РІЛР.

Кожному показнику в методиці присвоєно свій ваговий коефіцієнт залежно від його значущості для людського розвитку. Вага коефіцієнтів визначалася з використанням експертних оцінок, спеціальних процедур методу попарних порівнянь експертних думок. Цей метод застосовується для кожного блоку показників окремо і реалізується у чотири кроки: 1) заповнення експертами спеціальних таблиць; 2) формування матриці попарних порівнянь; 3) розрахунок ваги показників по кожному експерту; 4) розрахунок узагальнюючої ваги показників [35, с. 46].

Процедура розрахунку інтегрального індексу регіонального людського розвитку складається з п’яти етапів [38, с. 13–15]:

- 1) нормування показників;
- 2) калібрація показників;
- 3) визначення ваг показників у блоках;
- 4) розрахунок індексу по кожному блоку показників;
- 5) розрахунок інтегрального індексу регіонального людського розвитку.

Нормування здійснюється за формулою (1.1) для показників-стимуляторів та за формулою (1.2) для показників-дестимуляторів [38, с. 13]:

$$Z_{ijr} = \frac{x_{ij}}{x_{st\ ij}}; \quad (1.1)$$

$$Z_{ijr} = \frac{x_{st\ ij}}{x_{ij}}; \quad (1.2)$$

де z_{ijr} – нормоване значення j -го показника у i -му блоці показників по r -му регіону;

x_{ijr} – фактичне значення j -го показника у i -му блоці показників по r -му регіону;

x_{stij} – стандартне значення j -го показника у i -му блоці показників;

i – номер блоку показників ($i = 1, 2, \dots, 6$);

j – номер показника у i -му блоці показників ($j = 1, \dots, k_i$; k_i – кількість показників у i -му блоці показників).

r – регіон ($r = 1, \dots, 25$).

Перелік всіх показників по блоках та їх характеристики наведено в додатку А. Стандартні значення показників визначено експертним шляхом і наведено в додатку А. Стандартне значення є постійним протягом усіх років дії методики. Як цільові (стандартні) значення показників було запропоновано використовувати кращі європейські стандарти або (за відсутності даних) національні цільові значення, встановлені експертним шляхом. У цій методиці експерти орієнтувалися на значення, яких можливо досягнути протягом 10–15 років [35, с. 46].

Встановлення стандартних або цільових значень дозволяє отримати ряд додаткових аналітичних можливостей (наприклад, вимірювання прогресу людського розвитку за окремими аспектами та в цілому, порівняння окремих регіонів за ступенем прогресу та аналіз ступеня досягнення цільових показників).

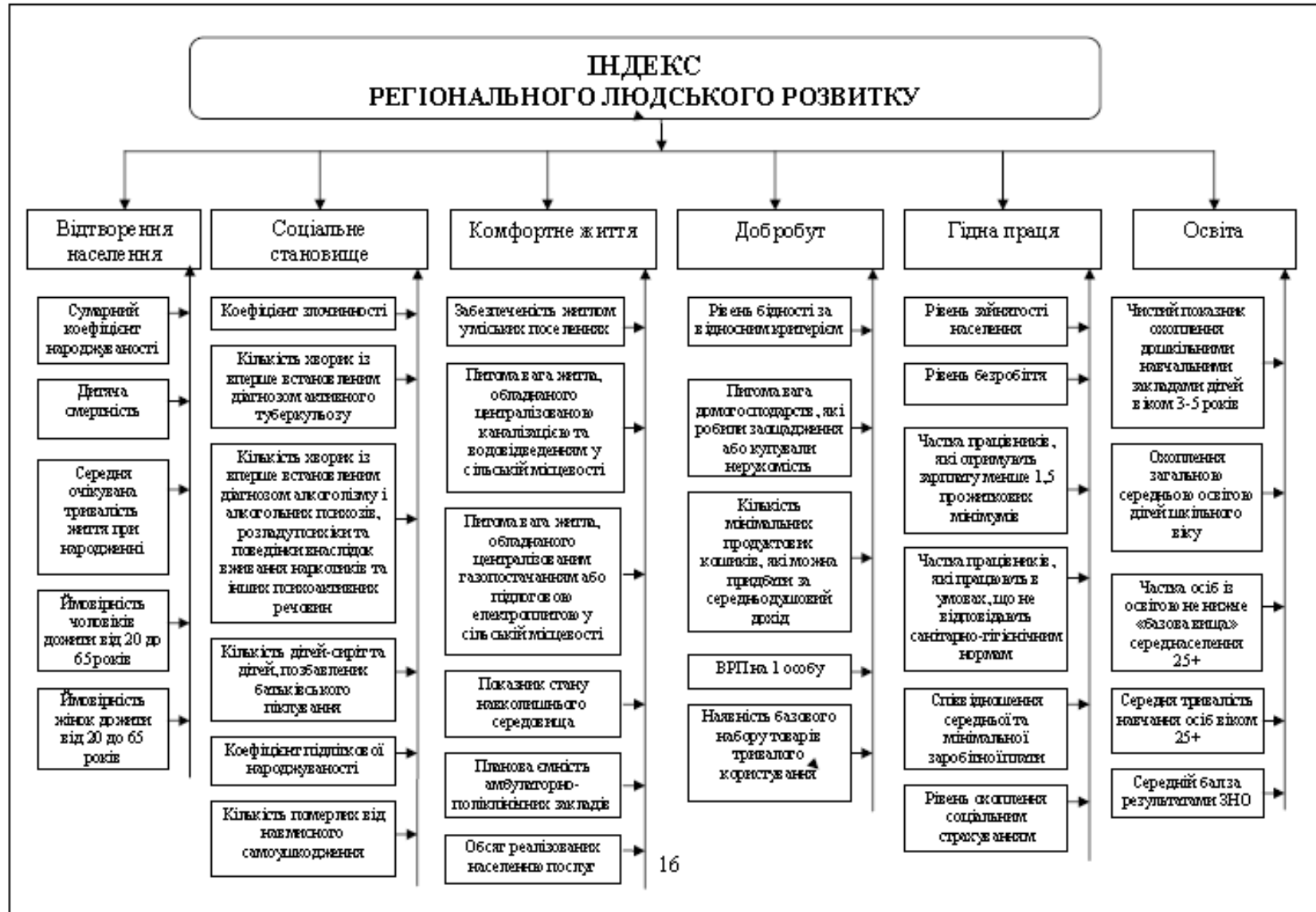

Рис. 1.2 Загальна схема показників для розрахунку регіонального індексу людського розвитку [38, с. 16].

Деякі проблеми виникають при встановленні цільових значень для показників вартості (наприклад, доходу). По-перше, їхні номінальні розміри можуть змінюватися лише за рахунок інфляції, що не забезпечує реального зростання, тому краще використовувати перерахунок (наприклад, за цінами на початок досліджуваного періоду). По-друге, при встановленні цільових показників, що характеризують споживання, необхідно враховувати принципи сталого розвитку людини, згідно з яким забезпечення інтересів людини сьогодні не повинно порушувати інтереси, потреби та можливості для розвитку майбутніх поколінь. Тобто, не нескінченно збільшувати обсяг споживання матеріальних благ і послуг і як використовувати максимально можливі значення. Розвиток людини має сприяти збереженню навколишнього середовища, а не його руйнуванню, підвищенню відповідальності людей за власне життя та життя нащадків. Це таке ставлення до соціальної привабливості, справедливості та єдності суспільства [35, с. 47].

Калібрація проводиться у такій послідовності [38, с. 14]:

- розрахунок структури представлення кожного показника в індексі блоку для кожного регіону;
- розрахунок середнього значення показника структури по кожному показнику;
- розрахунок середнього значення показника структури в кожному блоці;
- розрахунок калібрувальних коефіцієнтів для кожного показника;
- розрахунок відкаліброваних значень нормованих показників.

Ваги показників визначаються методом попарних порівнянь з використанням експертних оцінок. Метод застосовується для кожного блоку показників окремо і ваги показників є постійними протягом усіх років дії методики [38, с. 15].

Індекс по блоку показників розраховується за формулою (1.3) [38, с. 15]:

$$I_{ir} = \sum_{j=1}^{k_i} \overline{w_{ij}} \times z_{ijr}^c ; \quad (1.3)$$

де z_{ijr}^c – калібровані нормовані значення j -го показника у i -му блоці показників по регіону r .

Інтегральний індекс регіонального людського розвитку розраховується як сума індексів по всіх шести блоках показників (1.4) [38, с. 15]:

$$I_r = \sum_{i=1}^6 I_{ir} . \quad (1.4)$$

Отже, перевагою оновленої методики (порівняно з попередньою), з точки зору аналітичних можливостей, було визнано можливість більш адекватно вимірювати прогрес людського розвитку. Справа в тому, що розрахунок інтегральних індексів за методикою 2000 р. здійснювався з використанням процедури нормування показників на розмах регіональної варіації, і в цьому випадку використання індексів обмежувалося лише оцінкою зміни рейтингів регіонів. Отже, якщо за конкретний період у певному регіоні не відбулося позитивних змін, а стан решти регіонів погіршився, то цей регіон покращує свою рейтингову позицію, але це жодною мірою не свідчить про наявність прогресу у цьому питанні. Таким чином, з точки зору об'єктивної оцінки людського розвитку, доцільніше було перейти від констатації змін рейтингів до оцінки прогресу [35, с. 47].

Включення у розрахунок додаткових аспектів може істотно змінити загальну оцінку. Тому, використовуючи інтегральний індекс для аналізу ситуації та розробки політики, потрібно мати на увазі склад і вагу його окремих компонентів.

Висновки до першого розділу.

Людський розвиток – це розвиток людей шляхом побудови людського потенціалу, здійснюється заради людей, і самими людьми завдяки активній участі в процесах, які формують їх життя.

Саме у концепції людського розвитку поєднуються пошуки стосовно проблем виробництва та розподілу товарів і послуг та проблем формування та використання можливостей людей, а розвиток людських здібностей розглядається як кінцева мета суспільного прогресу.

Основними проблемами людського розвитку на сьогодні є: всезагальність і доступність освіти, охорони здоров'я, прав та свобод для всіх; подолання бідності і крайніх її форм, зменшення майнової нерівності; подолання голоду та доступність якісної води; знищення дискримінації за будь-якою ознакою, гендерна рівність та ін.

Вивченням і формуванням концепції людського розвитку займаються вчені з початку 90-их рр. ХХ ст. Відтоді щороку в доповідях про розвиток людського потенціалу публікуються дані для міжнародного порівняння індексу людського розвитку. Основними складовими цього індексу є: довге та здорове життя, освіта та добробут, що визначаються через систему індикаторів (очікувана тривалість життя при народженні, середня тривалість навчання, середня очікувана тривалість навчання, ВВП на душу населення за ПКС).

В Україні також публікуються доповіді з людського розвитку ПРООН та за участі вчених Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи. Ними була розроблена й методика оцінки людського розвитку на регіональному рівні враховуючи вітчизняні особливості статистики. Сучасна методика охоплює 33 показники, що відображають такі аспекти людського розвитку, як “Відтворення населення”, “Соціальне середовище”, “Гідна праця”, “Освіта”, “Добробут”, “Комфортне життя”. За цими показниками розраховуються часткові індекси, що агрегуються в один інтегральний індекс регіонального розвитку, а згодом оприлюднюються Державною службою статистики у щорічних бюлетнях.

РОЗДІЛ 2

СТРАТЕГІЯ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

2.1 Аналіз людського розвитку в Україні

Як уже зазначалось, за останніми даними ПРООН, оприлюдненими у звіті щодо людського розвитку за 2016 р. [12], Україна посідає 84 місце із значенням ІЛР 0,743 (рис. 2.1). Щорічно наша країна демонструє падіння місця у рейтингу, що зумовлюється поглибленням диференціації суспільства за майновим аспектом, зниженням рівня та якості життя населення, корупцією, неможливістю проведення системних змін у економіці і державному управлінні та ін.

Рис. 2.1 Динаміка Індексу людського розвитку України за період з 1990 до 2015 р.*

*Складено за даними [12].

За основними складовими Індексу людського розвитку криються реалії сучасного розвитку країни, зокрема за даними [12]:

- здоров'я: очікувана тривалість життя при народженні у 2015 р. становила 71,1 років (тоді як у Норвегії, лідера за людським розвитком у

доповіді 2016 р., – 81,7 років; у Білорусі, лідера у групі країн з високим рівнем розвитку – 71,5 років);

- освіта: очікувана тривалість навчання – 15,3 років; середня тривалість навчання – 11,3 років (у Норвегії – 17,7 та 12,7 років відповідно; у Білорусі – 15,7 та 12,0 років відповідно);

- доходи / використання ресурсів: валовий національний дохід (ВНД) на душу населення (у перерахунку до 2011 р. за ПКС) – 7361 дол. США (у Норвегії – 67614 дол. США; у Білорусі – 15629 дол. США);

- нерівність: ІЛР, скоригований з урахуванням нерівності – 0,690;

- гендерна політика: індекс гендерної нерівності – 0,284 (у Норвегії – 0,053; у Білорусі – 0,144);

- бідність: населення в багатовимірній шкалі бідності (обстеження станом на 2012 р.) – 0,4%; за національною межею бідності – 6,4% (найбільша депривація у сфері здоров'я – 77,5%);

- національний дохід і склад ресурсів: ВВП – 319,2 млрд дол. США (2011 р. за ПКС); валові вкладення в основний капітал – 13,3%; індекс цін (у порівнянні з 2010 р.) – 181%.

Негативні соціальні наслідки дали: зниження у 2017 р. номінального ВВП на 28 млрд. грн, зниження обсягів перерахованих податкових надходжень у місцеві й державний бюджети, збільшення до 2-4 млрд. грн щомісячних втрат від економічної блокади, зобов'язання України щодо виплати у 2017 році 1,08 млрд дол. США за зовнішніми запозиченнями за умов зменшення потрібної валютної виручки (на 3,5 млрд. дол. США), емісія гривні для забезпечення виплат з безробіття й зниження курсу національної валюти, та сповільнення економічного зростання у 2017 р. на 1,5%. [18].

Якщо говорити ретроспективно, у “Цілях Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь 2017” [58] відзначається, що до 2013 р. було отримано певні позитивні зрушення у людському розвитку, які однак були еліміновані подіями останніх років на Сході України.

Так, у напрямі подолання бідності було знижено масштаби бідності за відносним критерієм (частка населення за національною межею бідності скоротилася з 26,4% у 2000 році до 24,5% у 2013 році). Проте протягом останніх років масштаби бідності збільшилися та з'явилися нові форми бідності (рис. 2.2). Так, у 2016 р. частка домогосподарств із доходами нижчими за фактичний прожитковий мінімум (2642 грн) становила 51% [53].

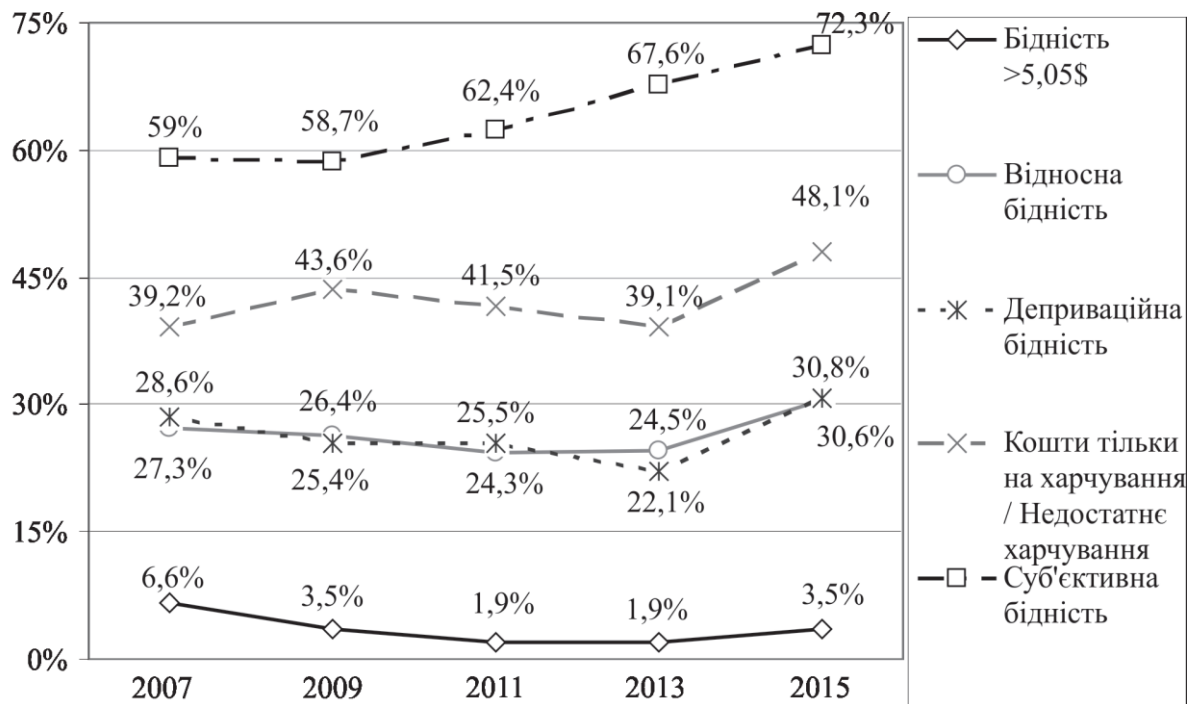

Рис. 2.2 Бідність в Україні за основними критеріями вимірювання в 2007-2015 роках [56, с. 86].

В останні роки значне падіння реальних доходів призвело до поширення бідності в грошовому вимірі. Деякий прогрес був зроблений у справі ліквідації крайніх проявів абсолютної бідності, але з 2014-2015 рр. відповідний показник зріс з 1,0% до 2,2% (частка населення, чия щоденна витрата населення становить менше 5,05 дол США на одну людину). У 2015 році частка людей, сукупні витрати яких нижче фактичного (розрахункового) рівня прожиткового мінімуму, зросли більш ніж удвічі (з 28,6% до 58,3%). У той же час спостерігається збільшення масштабів негрошової бідності [58].

Бідність та соціальна відчуженість все більше відчуються в умовах нової хвилі кризи. Довгострокова реформа системи соціальної підтримки в

Україні та спроби її перекласти у принципи націлювання дотепер не дали відчутних результатів. Незважаючи на те, що переважна більшість програм передбачають перевірку доходів та адресну допомогу, кошти значною мірою перераховуються не бідним людям.

Покриття бідних по соціальній підтримці (55,7%) нижчим за охоплення населення (56,3%).

Населення країни змушено витратити більше половини коштів на продовольство, тобто більшість домашніх господарств не мають ресурсів не тільки для розвитку, але і для оплати основних домогосподарств та соціальних послуг. Динаміка зростання частки витрат на харчування та оплату житлово-комунальних послуг свідчить про загальне зниження рівня життя та негативних структурних перетворень у споживанні переважної більшості сімей. Так, у 2015 році ця частка становила 54,6% загальних сукупних видатків, що в 3-5 разів перевищує показники ЄС. У той же час домогосподарства з низьким рівнем доходів витратили 63% загальних витрат на продукти харчування за національним максимально допустимим рівнем, встановленим на 60% за цим показником [58].

Неможливо досягти зниження ризиків бідності для вразливих сегментів населення, особливо сімей з дітьми. Рівні бідності сімей з дітьми удвічі перевищують відповідні значення для домогосподарств, які складаються з дорослих, що вказує на глибину проблеми. Щоб підвищити життєздатність сімей з дітьми, необхідно провести радикальний аналіз політики щодо доходів, зокрема стандартів заробітної плати та ідеології соціальної допомоги в цілому.

Великі сім'ї мають високі ризики бідності як у грошовому, так і в негрошовій формі. Бідність у малодітних сім'ях обумовлена низькими стандартами заробітної плати та неможливістю батьків, особливо молодшого працездатного віку, підтримувати дітей. В Україні спостерігається тенденція до збільшення масштабів бідності з зменшенням розміру поселення (у великих містах зменшується масштаб бідності, що пов'язано з розширенням

можливостей працевлаштування). Надзвичайно високий рівень немонетарної бідності в сільській місцевості обумовлений надзвичайно обмеженим доступом сільських жителів до об'єктів інфраструктури, медичних, соціальних та освітніх послуг. Використовуючи немонетарні оцінки, основним фактором бідності залишається місце проживання [58].

Характерною ознакою нерівності в Україні є диференціація в оплаті праці та непомірно низькі заробітки принаймні половини працюючого населення. За даними ДФС, у 2015 році заробітна плата 50% працюючих з нижчими доходами становила лише 30% середньої заробітної плати в країні (для порівняння: у скандинавських країнах цей показник становить 70%, в ЄС – 60%, у США – 50%). Середня заробітна плата (доходи) представників групи з найвищими доходами у 13 разів перевищує середню зарплату групи з нижчими доходами (для порівняння: у скандинавських країнах цей показник становить 2,9 раза, в ЄС – 4,2, у США – 7,0), а зарплату (доходи) найнижчими доходами – у 159 разів [58, с. 80].

Набагато меншою є нерівність в оплаті праці у так званих бюджетних секторах (освіті, охороні здоров'я, культурі тощо), в яких основна заробітна плата встановлюється згідно з Єдиною тарифною сіткою, а додаткові складові (надбавки, доплати, компенсації) є жорстко регламентованими.

За даними Держстату, гендерний розрив у середній заробітній платі чоловіків і жінок у 2015 році становив понад 25%, а у пенсіях 30% [58, с. 80]. Найбільш уразливими із верств населення є жінки, а це вимагає особливої уваги держави при розробці відповідних програм та політик.

Помітним є те, що розміру поселення впливає на можливості отримання соціальних послуг, зменшується свобода вибору, знижується якість життя тощо. Часто жителі села страждають від позбавлення їх можливості отримувати медичні, освітні та інші види послуг, які до того ж значно поступаються за якістю. Понад 50% сільських домогосподарств страждають від відсутності закладів, які надають побутові послуги (міські домогосподарства - 6%), близько 40% через відсутність доступу до послуг за

допомогою служб швидкої допомоги (міста – 3%), 26% через брак біля житла медичного закладу (у містах – 6%), 23% – через відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом з більш розвиненою інфраструктурою (у містах – 3%), 14% – через відсутність поблизу житла об'єктів роздрібної торгівлі (у містах – 3%), 5% – через відсутність поблизу житла дошкільних закладів (у містах – 1,3%) [58, с. 80].

В останні роки спостерігаються такі явища, як раптова бідність (через втрату житла, майна та джерел існування в результаті збройного конфлікту на сході країни), медична бідність (через хворобу або неможливість отримати лікування, придбання ліків), бідність на основі боргу (заборгованість перед банківськими установами та надвисокі процентні ставки за кредитами на тлі зниження реальних доходів населення).

Вразливість практично всіх груп населення до різних форм бідності продовжує зростати. Житлова проблема також є фактором бідності, оскільки, по-перше, вирішення проблеми житла шляхом оренди збільшує ризики бідності, по-друге, значне підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги (опалення, газ, електрика, вода, тощо) негативно впливає на рівень життя значної частини населення.

Всі ці форми бідності становлять нові виклики, оскільки їх не можна подолати лише традиційними методами – через податкову політику, перерозподіл доходів, поліпшення політики ринку праці та системи соціальної підтримки.

Екстремальні переміщення на місцевому рівні також спричинили поширення бідності та вразливості до неї: з 6 мільйонів мешканців зони АТО та прилеглих територій, понад 5 мільйонів були або в групі, яка раптово збідніла, або в групі, вразливій до бідності, незалежно від того, чи вони переїхали в іншу частину країни або перебували на місці постійного проживання [58].

Для України надзвичайно важливо забезпечити доступність якісної та ефективної медичної допомоги для широкої громадськості. На жаль, загальне

зниження рівня життя та зростання бідності призводять до погіршення наявності медичної допомоги, насамперед через високу вартість ліків, лікарських засобів, медичних послуг. Зокрема, 24% домогосподарств не мали можливості придбати необхідні, проте надто дорогі [58].

Завдяки цілеспрямованим зусиллям, включаючи реформу та розвиток системи перинатальної допомоги, відбулось скорочення дитячої смертності майже наполовину впродовж 2000–2014 рр. (з 15,6 до 9,3 дітей, що померли до 5 років на 1000 народжених живими). У той же час існуючі приклади розбіжностей між статистичними даними з різних джерел свідчать про необхідність удосконалення системи спостереження [58].

Позитивні тенденції також були досягнуті у покращенні здоров'я матерів: рівень смертності матерів в Україні у 2000–2015 роках знизився в 1,6 раза (з 24,7 до 15,1 на 100000 народжених живими). На ранніх стадіях вагітності понад 90% жінок регулярно проводять медичні огляди [58].

Однак тривожним є те, що більше 40% дорослого населення країни (у т. ч. жінок) у віці від 18 до 65 років має принаймні 1 хронічне захворювання. Існує недостатня обізнаність про особисту відповідальність за здоров'я серед молоді та поширення “здорового способу життя”.

В Україні гостра проблема високого рівня передчасної смертності, особливо для чоловіків, що призводить до тривалості життя меншої на 12–14 років, ніж у розвинених країнах. З кожної тисячі 20-річних чоловіків у віці до 65 років 389 не виживають (це на 300 осіб більше, ніж у Швеції чи Швейцарії, на 200 осіб більше, ніж у Польщі). Найбільш яскраві відмінності спостерігаються у молодому та середньому віці та головним чином з причин, яким можна запобігти: більше половини випадків смерті чоловіків у віці 20–64 років можна уникнути. До того ж, 10-річний розрив між очікуваною тривалістю життя жінок і чоловіків не зменшується, а це вдвічі більше, ніж у розвинутих країнах [58].

Основними проблемними питаннями репродуктивного здоров'я в країні є материнська смертність та дитяча смертність, високий рівень абортів,

ускладнення вагітності та пологів, викидні, поширеність жіночого та чоловічого безпліддя, зростання патології раку у молодому віці.

Починаючи з 2000 року, рівні смертності дітей та матерів в Україні знижувалися, але вони все ще не відповідають середньому європейському рівню (рис. 2.3). Основна причина – відносно висока смертність дітей унаслідок зовнішніх причин (у 2015 році це майже кожна третя смерть у віці від одного до п'яти років, яку можна запобігти з належним доглядом за дитиною) [58].

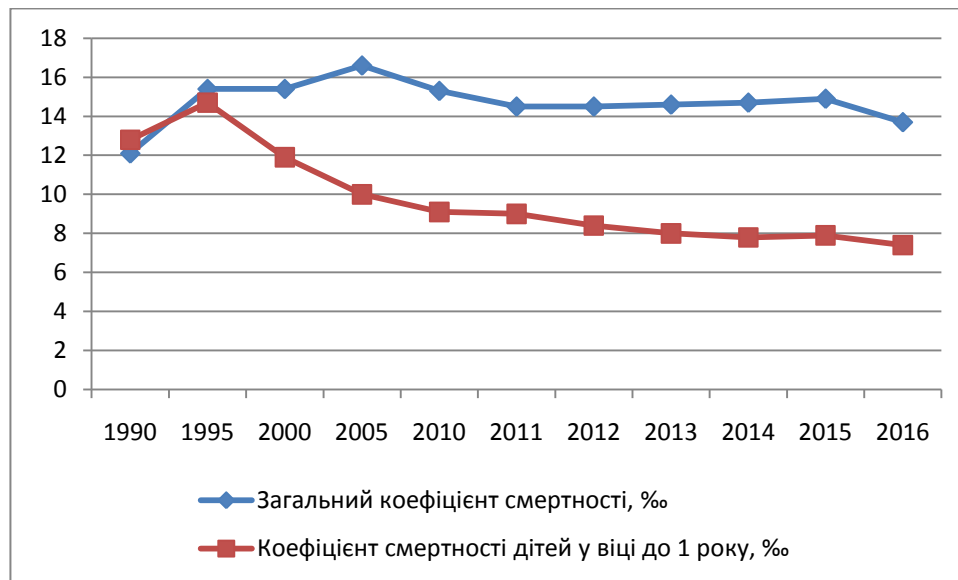

Рис. 2.3 Динаміка рівнів смертності в Україні за період з 1990 до 2016 р.*

* Складено за даними [17, с. 3].

Рівень захворюваності на ВІЛ та туберкульоз свідчить про те, що в цьому відношенні країна залишається неблагополучною. Україна має один з найвищих показників ВІЛ-інфекції в Європі.

За оцінками, на початку 2016 року в Україні було 220 тис. ВІЛ-інфікованих осіб, з них 130 тис. осіб знаходяться під медичним контролем. Майже половина людей, інфікованих ВІЛ, є жінками, 88% з яких є у репродуктивному віці. Більше 50% нових випадків ВІЛ-інфекції діагностується СНІД, через запізніле звернення по медичну допомогу.

На законодавчому рівні в Україні гарантується доступність та якість медичного обстеження, спостереження, надання психосоціальних, правових та медичних консультацій, медичного обслуговування та ліків, соціального та правового захисту, запобігання будь-якій формі дискримінації у зв'язку з ВІЛ-інфекцією. Високий рівень стигми та дискримінації, пов'язаних з ВІЛ / СНІДом, є одним із факторів, які викликають поширення епідемії ВІЛ в Україні [58].

Найбільш високий рівень поширення ВІЛ до конфлікту, що почався в 2014 році, теж спостерігався на сході країни. Триваючий конфлікт, підвищує ризик передачі ВІЛ та його неконтрольованого розповсюдження. Найуразливішою групою є жінки, перемещені з району АТО [58]. Така вразливість обумовлена підвищеними ризиками торгівлі людьми, гендерного насильства та інших чинників.

Імовірність смерті від чотирьох основних не інфекційних захворювань населення віком від 30 до 70 років становить 28%, причому в найближчі десятиліття поширеність неінфекційних захворювань та зумовлена ними смертність зростатимуть, у тому числі через старіння. В Україні інсульты спричиняють смерть осіб віком 30–44 роки у шість разів частіше, ніж у Швеції, а осіб віком 45–59 років – майже у вісім. Смертність жінок віком 45–59 років від раку шийки матки, який відносно легко і недорого можна діагностувати та вилікувати при ранньому виявленні, майже у п'ять разів вища, ніж у Швеції [58]. Ефективні дії з профілактики та боротьби з неінфекційними захворюваннями можуть врятувати тисячі життів, підвищити продуктивність праці, зменшити витрати на медичну допомогу.

Смерті та травми в ДТП – це втрати життя і здоров'я, які можна попередити. У 2015 році три чверті українців, загиблих у ДТП, були у працездатному віці (37,2% – у віці 14–35 років). Ризик загинути в результаті транспортного нещасного випадку у країнах з низьким і середнім рівнем доходу у 1,4 раза вищий, ніж у розвинених країнах Європи, причому 43% тих, хто гине, – пішоходи, мотоциклісти і велосипедисти, тобто уразливі

учасники дорожнього руху. В Україні у 2015 році практично кожна друга смерть у результаті транспортного нещасного випадку – це смерть пішохода [58].

Традиційно високий рівень шкільної освіти та грамотності серед дорослих в Україні; на всіх рівнях освіти відсутня значна статева та соціальна нерівність (за даними показників “валовий коефіцієнт охоплення вищою освітою” та “середня тривалість навчання”) Україна випередила не тільки Європу та Центральну Європу Азію, а також деякі країни з високим рівнем людського розвитку). Проте збільшення обсягу освітньої підготовки обумовлено зниженням якості освітніх послуг в ряді закладів та за умов збереження деформації системи інфраструктури системи освіти.

Соціально-економічні проблеми, спричинені комерціалізацією освіти, ускладнюються, а напрями “освітнього входження” та “освіта протягом життя” фактично знаходяться на стадії формування [58, с. 36].

Незважаючи на юридично задекларовані права на дошкільну освіту та величезний попит на цей вид послуг, рівень охоплення дітей з дошкільною освітою залишається незадовільним. Для прикладу, у 2015 році лише 77,4% міських та 57,4% сільських п’ятирічних дітей відвідували дитсадки (у 17,8 тис. сільських населених пунктів, де проживають діти до 6 років, або 66% від загальної кількості таких населених пунктів не має ДНЗ) (рис. 2.4) [58, с. 36].

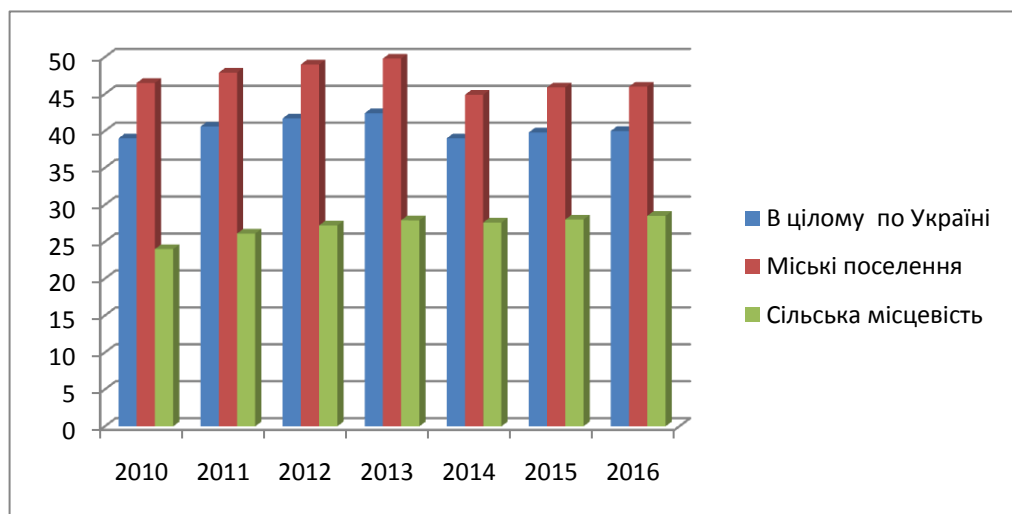

Рис. 2.4 Охоплення дошкільними навчальними закладами дітей*

* Складено за даними [13, с. 13].

Відсутність дитячих садків, їх переповненість, застаріла матеріально-технічна база, практична відсутність альтернативних форм підготовки до школи, висока вартість послуг у приватному секторі – все це погіршує шанси значної частини майбутніх першокласників отримувати “рівні можливості”. Залучення дітей з інвалідністю та особливими потребами до освіти є проблемою.

Впровадження концепції безперервної освіти вимагає підвищення участі населення у навчальних програмах (особливо тих, хто починає входити або вже вступив у зону соціального ризику). Зараз залученість населення у віці до 70 років у формальних та неформальних формах освіти становить близько 9%. Найактивнішою є молодь (92,2% населення віком 15-24 роки залучено до різних видів освіти) [58, с. 36].

Складним питанням для України є забезпечення гендерної рівності. Не зважаючи на досягнення та зміни на законодавчому та інституційному рівнях досягнення гендерного паритету в уряді та державному управлінні – все ще актуальне завдання. Ще одним проявом гендерної нерівності виступає різниця між середньою заробітною платою чоловіків та жінок (близько 30%).

Особливість гендерних проблем в Україні в цілому відображає нерівність спричинену певними стереотипами, а також глибокими системними проблемами (відсутністю верховенства права, застарілістю системи соціального захисту, слабкою спроможністю національних механізмів для просування жінок та браком політичної волі). Як видно із Глобального індекса гендерного розриву, рівень освіти та охорони здоров'я жінок позитивно впливає на рейтинг України, проте місце країни погіршилося з 56-го у 2014 р. до 69-го у 2016 р. у цьому світовому рейтингу [58, с. 42].

Така тенденція головно існує завдяки гендерному розриву в економічних можливостях та політичній участі (табл. 2.1). Її надалі жінки непропорційно представлені у сфері прийняття рішень (їх представництво

помітно зменшується на вищих керівних посадах (ефект так званої “скляної стелі”); жінки становлять лише 16,7% високопосадовців, які залучені до прийняття рішень на найвищому державному рівні), їх доходи в середньому нижчі, ніж у чоловіків (середня заробітна плата жінок досі не перевищує 75% середньої заробітної плати чоловіків), і виконують більшу частину роботи з виконання сімейних обов’язків у домогосподарствах, що не оплачується [58, с. 42-43].

Таблиця 2.1

Показники гендерної нерівності в Україні*

	Жінки	Чоловіки
Індекс людського розвитку	0,741	0,741
Очікувана тривалість життя при народженні, років	76,0	66,2
Очікувана тривалість навчання, років	15,5	15,1
Середня тривалість навчання, років	11,3	11,3
ВНД на душу населення, дол. США 2011 р. за ПКС	5791	9181

* За даними [12].

Насильство зумовлене за гендерною ознакою, що є одним із головних порушень прав людини, найбільше стосується жінок і дівчат та виявляється у різних формах фізичного, сексуального, психологічного насилля або контролюючої поведінки: в Україні близько 22% жінок у віці 15–49 років пережили принаймні одну із форм фізичного чи сексуального насилля [58, с. 42].

Розвиток збройного конфлікту на сході України та масштабні потоки внутрішньо переміщених осіб, в яких переважають жінки, призвели до виникнення нових гендерних проблем.

Ці проблеми пов’язані зі збільшенням ризиків гендерного насильства, формування передумов для різноманітної дискримінації вразливих груп населення, відсутності можливостей їх гідної зайнятості та отримання доходів, зростаючої потреби в соціальних послугах, що надаються на рівні громади.

Україна опинилася в “пастці хронічних криз”. Негативні процеси деіндустріалізації, переважання сировинної низькотехнологічної продукції (частка високотехнологічних товарів і послуг становила лише 5,5%), втрати наукового потенціалу та відток професійних працівників, а також збільшення моральної та фізичної зношеності основних засобів тривалий час спостерігалася в економіці країни. Рівень енергоємності ВВП в Україні (0,28) майже втричі перевищує європейський аналог (0,1), матеріалоємність ВВП (0,881) перевищує європейську (0,44) удвічі. У поєднанні з низькою продуктивністю праці, яка становить 17,2 тис. дол. США, або на 77,7% менше європейського рівня, це посилює процеси витіснення вітчизняних виробників із конкурентних ринків [58, с. 65].

Нинішня ситуація не може гарантувати стійке зростання та прискорене подолання на цій основі розриву у ВВП на душу населення між Україною та найбільш розвиненими країнами. Крім того, поточне економічне депресію супроводжують втрата робочих місць, економічний занепад у багатьох населених пунктах, масова трудова міграція економічно активного населення в інші країни.

У 2014-2016 роках всі ці системні негативні процеси посилилися внаслідок окупації Криму, а також тривалого військового конфлікту на сході України, що своєю чергою призвело втрати контролю урядом України над певними районами Донецької та Луганської областей.

Додатковими перешкодами для розвитку виробничого сектору були: ускладнення міжнародних відносин з країною – головним торговельним партнером (РФ); знищення виробничих потужностей і транспортної інфраструктури на території розгортання військових дій та окупації; втрата міжгалузевих та логістичних зв'язків на регіональному та зовнішньоекономічному рівнях; недоступність енергетичної сировини (вугілля); значне зростання інвестиційних ризиків. Наслідком цього у 2015 році стала девальвація гривні (більше 80% у середньорічному розрахунку), інфляція (48,7%), зниження промислового виробництва – (на 13%), спад у

ВВП України досяг 9,8% (без урахування окупованого Криму та частини зони проведення АТО), відновилися тенденція до зростання безробіття [58, с. 65].

У 2016 році відбулося незначне підвищення ВВП (на 2,3%) при зростанні промислового виробництва на 2,8% та уповільненні інфляції до 13,9% у середньорічному розрахунку. Але такі темпи є зовсім недостатніми [58, с. 65].

За останні два роки спад виробництва сягнув 21,8%, зокрема унаслідок подій на сході та зниження рівня присутності української продукції на традиційних ринках.

Згідно із Індексом глобальної конкурентоспроможності 2016–2017 рр., позиція України за якістю інфраструктури за рік знизилась на 6 пунктів – з 69-го до 75-го місця серед 138 країн світу, а за якістю автомобільних доріг отримано одне з останніх місць – 134-те [58, с. 74].

Водночас неефективна господарська діяльність призводить до підвищення техногенного навантаження на екологічну систему країни, а отже, до поступового знищення навколишнього природного середовища.

Забезпечення населення водою залишається однією з ключових проблем у країні. Для водопостачання для пиття використовують, переважно, відкриті поверхневі водні об'єкти і значно менше – підземні води. За даними Національної доповіді про якість питної води та стан питного водопостачання (2015 р.), централізованим водопостачанням забезпечено більше 90% міст і 22% сіл (від 2,7% у Рівненській області до 98,6% у Херсонській). Жителі 1270 сіл та селищ південних областей (а це близько 950 тис. осіб) користуються водою, яку привозять [58, с. 52].

Якість більш як 30% протяжності водопроводів визначають як аварійну. Саме внаслідок значних втрат води у водопровідних мережах існує велика водоемність виробничого сектору.

Ще одним наслідком збройного конфлікту на Донбасі стала руйнація водної інфраструктури (трубопроводів, станцій очищення води, водних

джерел та насосних станцій), що ускладнило доступ населення до надійних водних джерел, засобів гігієни та санітарії. Близько 700 тисяч людей залишилися без доступу до питної води. Згіршення водозабезпечення сприяло появі захворювань, що загрожують здоров'ю населення в цілому. У всьому регіоні, що охоплений конфліктом проблематично задовольнити потреби у гігієнічних засобах. По завершенні збройного конфлікту цим територіям потребні будуть значні капіталовкладення у відновлення й модернізацію інфраструктури водопостачання та водовідведення [58, с. 52].

Згадані вище негативні тенденції у соціально-економічному житті країни, що мають вплив на людський розвиток, призводять до поглиблення бідності, диференціації верств населення за майновою ознакою, що в цілому і є причинами зниження рівня людського розвитку в Україні.

2.2 Регіональні особливості людського розвитку

Загальні економічні, політичні, соціальні та демографічні тенденції, їх регіональні та місцеві особливості вплинули на ситуацію в окремих населених пунктах. Спад у виробництві, закриття ряду підприємств відіграли важливу роль у місті, позбавили жителів численних містечок, в першу чергу, монофункціональну економіку, робочі місця та місцеві бюджети - основне джерело доходу. Брак коштів спричинив занепад соціальної інфраструктури, зокрема житлово-комунального господарства, руйнування автодорожньої мережі. Ізоляція місцевих ринків праці неодноразово множилась. Традиційна великомасштабна міграція маятника для України (коли жителі невеликих населених пунктів щоденно їдуть на роботу або навчаються у більш розвинених містах) поступово фіксуються, і все більше і більше людей концентруються в великих містах та обласних центрах. Це призвело до

збільшення потреби в житлі, соціальних та побутових послугах, а отже, і збільшення навантаження на інфраструктуру та зв'язок. Поступово виникла ситуація, коли надзвичайно важливо вирішити складні проблеми у сферах житлового будівництва, створення та розширення зручних транспортних зв'язків, інфраструктури водопостачання та водовідведення, постачання тепла та електроенергії, формування середовища для культурного розвитку та вдосконалення.

Незадовільний є ступінь задоволення потреб великої маси населення в якісному житловому секторі. Частка домогосподарств, учасники яких змушені використовувати житло недостатнього розміру в застарілих, аварійних або неадекватних будинках, залишається значною. Інститут соціального та / або тимчасового житла не сформований, а ринок оренди недостатньо розвинений і тінізований.

Несприятливі умови середовища в містах обумовлена відсутністю систематичного підходу до містобудування через брак сучасних генеральних планів розвитку міста та фінансування. Через відсутність системного підходу розвиток комунальної, соціальної, транспортної, автомобільної, торгівельної та побутової інфраструктури є хаотичним, що призводить до невідповідності інфраструктури міста до зростаючих потреб суспільства.

Громадськість не має можливості брати участь у плануванні найближчого житлового простору та часто позбавлена можливості висловити свою думку з питань організації проживання. Ця ситуація пов'язана з різними причинами, серед яких найбільш важливими є: неповнота реформи децентралізації, нестабільні процедури залучення громадянського суспільства до процесу прийняття рішень, брак фінансових ресурсів у громаді тощо [58, с. 88].

За результатами оцінки регіонального людського розвитку за допомогою методики розробленої фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України і оновленої у 2012 р., Державна служба статистики України щорічно

проводить розрахунки та публікує статистичний бюлетень “Регіональний людський розвиток”. Так, останнім був проведений такий аналіз у 2016 р. При цьому, для співставності результатів дані за попередній 2013 р. були перераховані із виключенням тимчасово окупованих територій країни.

Згідно з інтегральною оцінкою регіонального людського розвитку, наведеною у додатку Б, бачимо значні відмінності у рівнях регіонального людського розвитку.

За результатами оцінки можна виокремити наступні групи регіонів:

- з найнижчим рівнем людського розвитку (РІЛР становить менше 3,61): у 2015 р. таких областей було 3 (Житомирська, Кіровоградська, Херсонська);

- з низьким рівнем людського розвитку (РІЛР від 3,61 до 3,75): у 2015 р. таких областей було 5 (Вінницька, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Чернігівська);

- з середнім рівнем людського розвитку (РІЛР від 3,76 до 3,87): у 2015 р. таких областей було 8 (Волинська, Дніпропетровська, Київська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Тернопільська, Черкаська);

- з високим рівнем людського розвитку (РІЛР від 3,88 до 3,99): у 2015 р. таких областей було 2 (Запорізька, Івано-Франківська);

- з найвищим рівнем людського розвитку (РІЛР більше 4,00): у 2015 р. таких областей було 4 (Харківська, Чернівецька, Львівська, Закарпатська).

Важливим у дослідженні регіонального людського розвитку є прогрес. Оскільки, у зв'язку із подіями на Сході України відбулась окупація окремих територій Луганської та Донецької областей та АР Крим, співставними щодо аналізу прогресу є дані за останні 3 роки. Враховуючи це, із рис. 2.5 бачимо, що найпомітнішим був прогрес у людському розвитку у Івано-Франківській, Тернопільській та Херсонській областях (середньорічні темпи приросту регіонального індексу людського розвитку за 2013–2015 рр. у яких становили 2,4%, 1% та 1% відповідно); низка областей (Київська, Харківська, Одеська,

Хмельницька, Чернівецька та Чернігівська) взагалі характеризуються зменшенням цього показника людського розвитку.

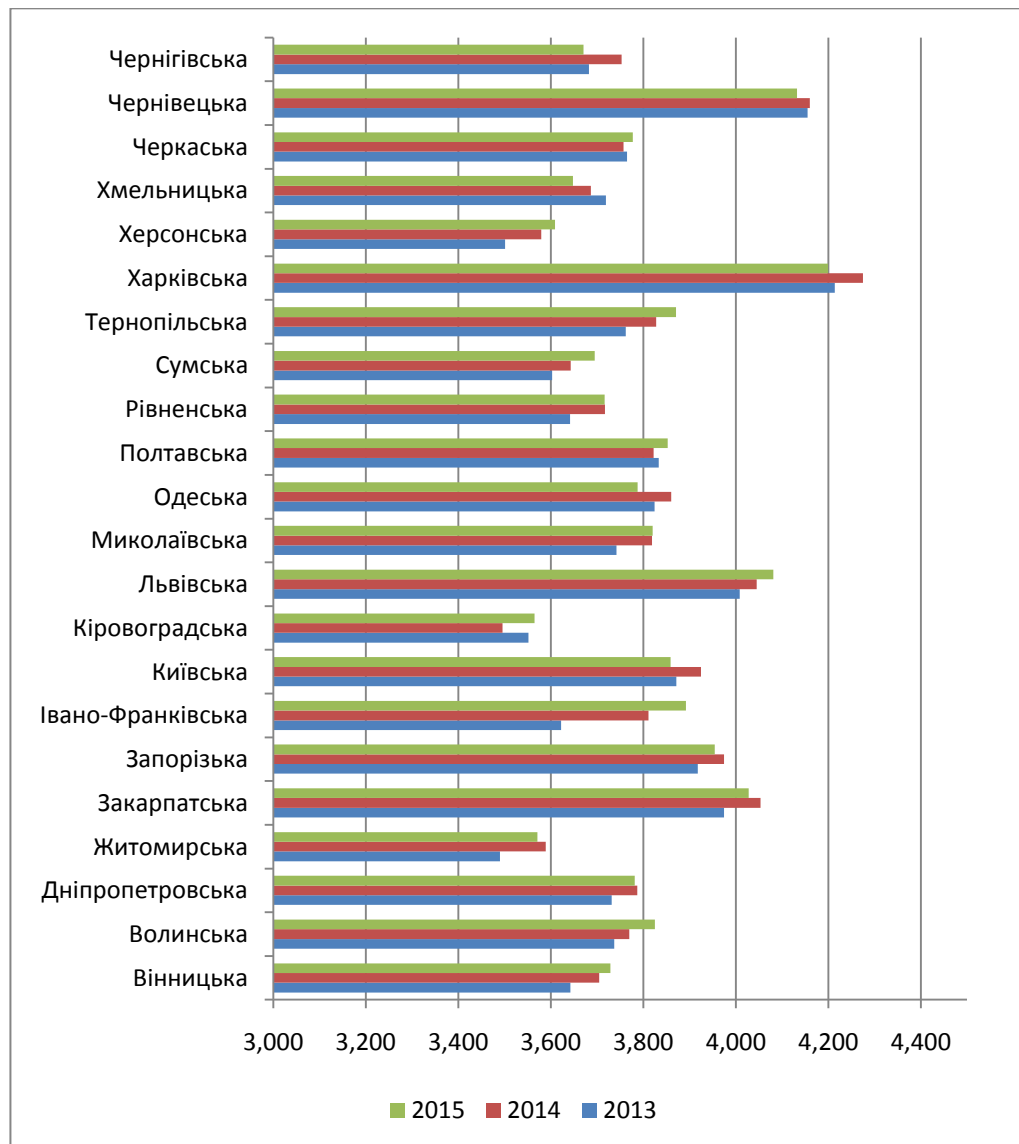

Рис. 2.5 Динаміка індексу регіонального людського розвитку за 2013-2015 рр.*

* Складено за даними [47, с. 35].

Важливим є покомпонентний аналіз інтегрального показника, адже часто передові місця за ранговими значеннями мають регіони із переважно усередненими значеннями оцінок компонент, а регіони з найвищими та найнижчими показниками із значною варіацією між ними дають низький інтегральний показник.

Так, у таблиці 2.2 наведено дані щодо стандартизованих каліброваних значень за відповідними блоками, що складають інтегральну оцінку регіонального людського розвитку у 2015 р.

Яскравим прикладом такого результату є Закарпатська область, де рівні розвитку за блоками показників “Відтворення населення” та “Освіта” одні з найнижчих, проте середні значення індексів за іншими блоками та лідерство за “Комфортністю життя” призводить до 4 місця в рейтингу за рівнем людського розвитку у цьому регіоні.

Діаметрально протилежний результат отримано для Дніпропетровської області, лідерство якої за блоком показників “Гідна праця”, та відносно непогані результати за “Добробутом” та “Освітою” не змогли подолати найнижчих значень рейтингу за 3-ма іншими ознаками.

Найвищий рейтинг за людським розвитком у 2015 р. отримала Харківська область, яка хоч і мала найгірше значення за демографічними показниками, та значні проблеми у екологічній сфері, що знизило ранг за ознакою “Комфортності життя”, все ж таки за показниками розвитку соціального середовища, гідної праці, освіти та добробуту мала одні з найвищих значень.

Оцінка регіонального людського розвитку за цією методикою дозволяє реально побачити, що добробут та гідні умови зайнятості та можливості матеріального забезпечення не завжди є визначальними факторами розвитку. Одним із лідерів (3-тє місце рейтингу) стала Львівська область якраз саме завдяки високим значенням у демографічному і соціальному розвитку, тоді як показники добробуту та освіти належали до групи низьких.

Таблиця 2.2

Інтегральний регіональний індекс людського розвитку, 2015 р. [47, с. 57]

	Блок 1 «Відтворення населення»		Блок 2 «Соціальне середовище»		Блок 3 «Комфортне життя»		Блок 4 «Добробут»		Блок 5 «Гідна праця»		Блок 6 «Освіта»		ІРЛР, 2015 р.	
	СЗК*	ранг	СЗК*	ранг	СЗК*	ранг	СЗК*	ранг	СЗК*	ранг	СЗК*	ранг	сума	ранг
АР Крим
Вінницька	0,7097	8	0,4949	9	0,5445	19	0,6297	10	0,5121	22	0,8382	9	3,7291	15
Волинська	0,7359	2	0,54	7	0,6235	8	0,5153	18	0,588	7	0,8223	14	3,825	10
Дніпропетровська	0,6609	19	0,3812	19	0,5651	17	0,6979	5	0,6207	1	0,8558	5	3,7816	13
Донецька
Житомирська	0,6798	15	0,4215	14	0,6042	9	0,5054	20	0,5429	18	0,8173	15	3,5712	21
Закарпатська	0,6739	18	0,5353	8	0,8145	1	0,6216	11	0,5852	9	0,797	19	4,0275	4
Запорізька	0,6823	13	0,4176	15	0,5217	22	0,8741	1	0,604	5	0,8549	6	3,9546	5
Івано-Франківська	0,7389	1	0,6589	5	0,6006	11	0,5115	19	0,5744	12	0,808	18	3,8923	6
Київська	0,7176	5	0,3842	18	0,6579	3	0,6491	9	0,5832	10	0,8672	1	3,8592	8
Кіровоградська	0,6561	20	0,3411	22	0,5883	14	0,5815	13	0,5608	14	0,8371	10	3,565	22
Луганська
Львівська	0,7144	6	0,7395	1	0,6504	4	0,5544	15	0,5858	8	0,8366	11	4,081	3
Миколаївська	0,692	12	0,3564	21	0,5955	12	0,7491	4	0,5958	6	0,8311	12	3,8199	11
Одеська	0,6804	14	0,4159	16	0,6815	2	0,5521	16	0,6197	2	0,8384	8	3,7879	12
Полтавська	0,7197	4	0,4405	13	0,5908	13	0,6977	6	0,564	13	0,8404	7	3,853	9
Рівненська	0,712	7	0,5519	6	0,6276	7	0,498	22	0,5403	19	0,7866	22	3,7163	16
Сумська	0,6798	16	0,4549	11	0,5283	21	0,6207	12	0,554	17	0,8575	4	3,6951	17
Тернопільська	0,7204	3	0,7344	2	0,5794	16	0,5199	17	0,5211	21	0,7957	20	3,8709	7
Харківська	0,6515	22	0,6721	4	0,6017	10	0,796	2	0,6125	4	0,8659	2	4,1996	1
Херсонська	0,6771	17	0,3705	20	0,6341	5	0,4984	21	0,6129	3	0,816	16	3,609	20
Хмельницька	0,698	10	0,4879	10	0,5311	20	0,5582	14	0,5785	11	0,7942	21	3,6479	19
Черкаська	0,6952	11	0,4416	12	0,5847	15	0,6698	8	0,5253	20	0,8605	3	3,7772	14
Чернівецька	0,7064	9	0,6731	3	0,6331	6	0,7544	3	0,555	16	0,8101	17	4,1321	2
Чернігівська	0,6531	21	0,3959	17	0,5567	18	0,6864	7	0,5554	15	0,8233	13	3,6709	18

СЗК* – стандартизовані калібровані значення по відповідному блоку.

В цілому регіональні відмінності, традиційні для груп регіонів країни формують базу їх людського розвитку. Традиційно промислово розвиненіші східні та південні регіони країни отримують вищу дохідність, краще матеріальне забезпечення, для них характерна більша доступність житла для населення, тоді як західні області відзначаються кращими умовами відтворення населення, більшою комфортністю життя, кращими екологічними умовами, доступністю чистої води та освіти для населення. Традиційно найкращі показники з відтворення населення притаманні областям з найнижчими показниками добробуту (Волинська, Івано-Франківська, Тернопільська області).

Використання комплексу первинних показників екологічного розвитку та антропогенного навантаження дозволяє відстежити чіткі закономірності: найбільш проблемна екологічна ситуація характерна для індустріально розвинених регіонів країни, де концентрується видобувна промисловість, металургія, галузі важкого машинобудування та хімічні виробництва (зокрема Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька та Харківська області). На противагу цьому, регіони переважно аграрної спеціалізації економіки та території зі значним природоохоронним і рекреаційним потенціалом характеризуються найбільш сприятливою екологічною ситуацією та мінімальним впливом антропогенного навантаження на стан здоров'я населення. До подібних сприятливих регіонів належать Закарпатська, Чернівецька, Рівненська, Волинська, Івано-Франківська та Житомирська області.

Сучасні реалії господарювання у традиційно аграрних регіонах призводять до зміни класичних взаємозалежностей у розвитку. Так, якщо у Черкаській, Кіровоградській, Вінницькій, Хмельницькій та Тернопільській областях за останні роки відбулось значне збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва, збільшення врожайності у рослинництві, а відтак обсягу валового регіонального продукту на душу населення, це аж ніяк не позначилось на рівні життя населення, його

добробуті та зайнятості. Саме ці області відзначались найнижчими та низьким значеннями добробуту та можливостями реалізації трудового потенціалу, а відтак і людського розвитку в цілому.

Колективом авторів (за редакцією Е. Лібанової) було проведено детермінантну типологізацію регіонів України було визначено дев'ять груп, що відповідають певному типу розвитку (табл. 2.3). Кожен із цих типів поєднує дві характеристики людського розвитку – його рівень і темпи зростання.

Умовно типи розвитку отримали такі назви:

– динамічний: високий рівень людського розвитку (найбільші значення ІРЛР серед інших регіонів, відповідно, найбільше наближення до параметрів «ідеального регіону») та високий темп його зростання;

– помірно насичений: високий рівень людського розвитку та середній темп його зростання;

– насичений: високий рівень людського розвитку та низький темп його зростання;

– помірно динамічний: середній рівень людського розвитку (регіональні значення ІРЛР мають середню відстань від цільових індикаторів) та високий темп його зростання;

– помірний: середній рівень людського розвитку та середній темп його зростання;

– помірної стагнації: середній рівень людського розвитку та низький темп його зростання;

– навздогінний: низький рівень людського розвитку та високий темп його зростання;

– помірно навздогінний: середній рівень людського розвитку та середній темп його зростання;

– стагнаційний: низький рівень людського розвитку та низький темп його зростання.

Таблиця 2.3

Типологізація регіонів за характеристиками людського розвитку*

Тип розвитку	Склад групи, область
Динамічний	Харківська, Чернівецька
Помірно насичений	Львівська
Насичений	Закарпатська
Помірно динамічний	Запорізька
Помірний	Волинська, Київська, Одеська
Помірної стагнації	Миколаївська, Полтавська, Тернопільська, Черкаська
Навздогінний	Чернігівська
Помірно навздогінний	Кіровоградська, Луганська, Хмельницька
Стагнаційний	Дніпропетровська, Херсонська, Вінницька, Донецька, Житомирська, Івано-Франківська, Рівненська, Сумська

* Складено за даними [30, с. 32].

Регіональні відмінності у людському розвитку посилюються у розрізі сільської і міської місцевості. Так, людський розвиток в Україні характеризується загрозами розвитку без розширення можливостей гідної зайнятості для населення, зокрема в сфері забезпечення можливостей професійного розвитку та підвищення кваліфікації працівників як передумови забезпечення належного рівня життя. Це простежується не лише в кількісних показниках економічної активності населення, а й у контексті якісних характеристик робочих місць. Найбільш гострою залишається проблема молодіжного безробіття (рис. 2.6), оскільки на вітчизняному ринку

праці традиційно спостерігається високий рівень безробіття осіб віком 15–24 років [30, с. 37].

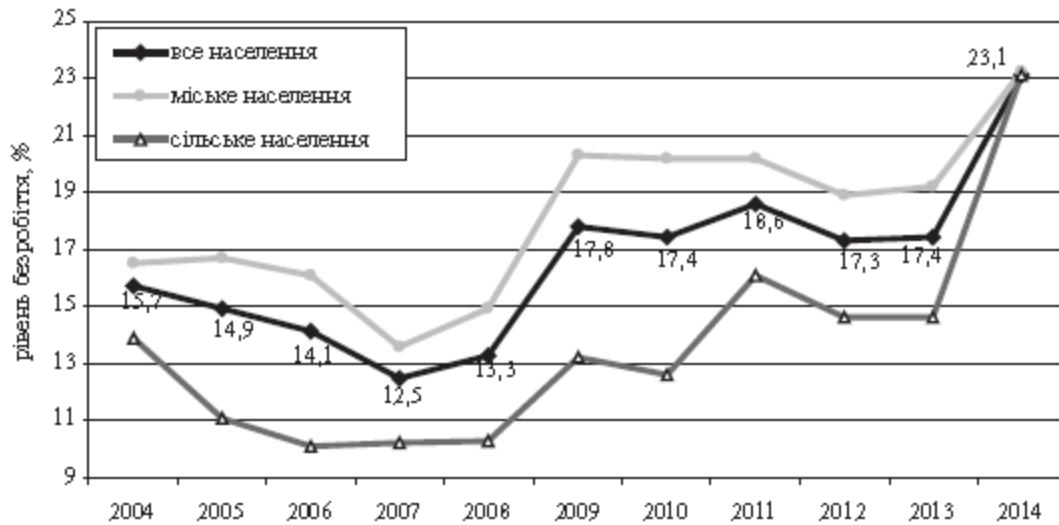

Рис. 2.6 Рівень безробіття серед молоді за методологією МОП в Україні, серед населення віком 15–24 років [30, с. 37].

У контексті територіальної диференціації цього типу “незбалансованого” людського розвитку в Україні варто звернути увагу на чіткі міжпоселенські відмінності, оскільки міські мешканці до 2015 р. стикалися з помітно вищими ризиками безробіття. Можливо, вища зайнятість серед сільських молодих людей зумовлена сезонними роботами в аграрному секторі, залученням їх до особистого підсобного господарства тощо. Проте такі види класифікують як “вразливу” зайнятість, що характерна низькою оплатою праці (або її повною відсутністю у випадку безоплатно працюючих членів сім’ї) та відсутністю забезпеченого соціального захисту. В той же час, обмеження доступу для молоді до міських ринків праці дозволяє визначити міські поселення як ареали підвищеного ризику превалювання даного типу “незбалансованого” людського розвитку в Україні [30, с. 38].

Незбалансованість людського розвитку, що посилюється на регіональному рівні, характерна і в інших напрямках, зокрема нестабільності у зв’язку із військовими діями на Сході та окупацією АР Криму, економічною блокадою тимчасово окупованих територій. Окрім прямих

людських втрат, що зумовлені бойовими діями на території Донецької та Луганської області, руйнування значної поселенської мережі та втрати економічного потенціалу, перспективи людського розвитку зазнають впливу й інших украй негативних чинників. Зокрема, у результаті анексії Криму та конфлікту на сході країни сформувався новий для України тип міграцій населення, з'явилися внутрішньо переміщені особи, населення між регіонами перерозподіляється, що надалі спричинить тривалі наслідки для всього суспільства.

Ці регіони стикнулись із низкою загроз для людського розвитку, зокрема: високим безробіттям молоді, низьким рівнем доходів та маргіналізацією населення, протистоянням між етнічними, релігійними та соціальними групами, діяльністю організованих злочинних угруповань – мереж наркоторгівлі, торгівлі зброєю та людьми, наявністю біженців та шукачів притулку. Регіони конфлікту стикаються зараз з підвищеним ризиком соціальної та політичної нестабільності та мають будувати власний розвиток з урахуванням нових реалій.

2.3 Державна політика в сфері людського розвитку

На сьогоднішній день державна політика у сфері людського розвитку носить переважно декларативний характер. Органи державної влади та місцевого самоврядування на своєму рівні забезпечують підготовку державних та регіональних програм розвитку, наукові та науково-дослідні інститути, Державна служба статистики забезпечують аналітичне та методичне забезпечення цього процесу, проводять моніторинг людського розвитку країни в цілому та регіональних особливостей його прояву зокрема, щорічно публікуючи звіти щодо втілення положень програм розвитку.

У 2017 р. була представлена нова Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна» [58], котра надає бачення орієнтирів досягнення Україною Цілей Сталого Розвитку (ЦСР), які були затверджені на Саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 році.

У період незалежності економіка країни піддалась суттєвим змінам, що вимагали використання нових підходів до стратегічного планування. Після адаптації ЦРТ для України у 2003 році почали змінюватись підходи до планування та моніторингу розвитку. На шляху досягнення цілей розвитку тисячоліття в Україні відбувся певний прогрес, можна відмітити позитивні зрушення до 2013 року, які було, проте, еліміновано внаслідок подій останніх років.

На сучасному етапі розвитку людського потенціалу в Україні виявлено наступні проблеми його формування та використання [4, с. 112-113]:

1. Недооцінка впливу людського розвитку на економічне зростання держави. Це одна з основних причин розриву в рівнях розвитку між Україною та іншими розвиненими країнами світу. Влада на всіх рівнях державного управління (особливо на місцевому) повинна визнати, що розвиток людини є кінцевою і ключовою метою успішної державної політики, і вимагає збалансованих зусиль уряду з пошуку ефективних механізмів державного управління в галузі людського розвитку.

2. Відсутність стабільного фінансування. Витрати на освіту, охорону здоров'я й соціальний захист часто розглядаються як “витрачання” бюджетних коштів, а соціальні інвестиції можуть значно і довгостроково впливати на розвиток України. З усіх видів інвестицій в людський капітал найбільш важливими є інвестиції в охорону здоров'я, загальне і професійне освіта, оскільки вони забезпечують значний обсяг і довгострокові економічні і соціальні наслідки. Наслідки такого недофінансування – це швидке зниження народжуваності, високий рівень смертності чоловіків працездатного віку (особливо в промислових регіонах), високий рівень

дитячої смертності до одного року, неможливість отримати високоякісну медичну допомогу людям пенсійного віку та людям з низьким доходом.

3. Пасивна соціальна політика. Соціальна політика України зосереджена головним чином на наданні допомоги бідним, а не на скорочення бідності за допомогою розширення прав і можливостей. Немає ні ефективних стимулів для працівників (матеріальна і моральна орієнтація), ні оптимальних умов праці. Рівень соціальної допомоги дуже низький і не вирішує проблему бідності, а в деяких випадках на тлі низької середньої заробітної плати розмір соціальної допомоги перешкоджає економічному зростанню людей, що забезпечує залежність від матеріальної допомоги. Відсутні ефективні соціальні програми, спрямовані на поліпшення умов життя населення.

4. Низький рівень консолідації суспільства. В Україні існує нагальна потреба в реалізації стратегії розвитку людського потенціалу, яка поєднує державну політику в таких галузях, як демографічний розвиток, охорона здоров'я, зайнятість і оплата праці, соціальний захист, регіональний розвиток та освіта. Потрібна активна участь усіх зацікавлених сторін у досягненні позитивного результату у розвитку інтелектуального потенціалу нації через підтримку молодих вчених та науковців.

5. Недостатня інформаційна підтримка для висвітлення соціальних проектів і програм, спрямованих на створення умов для сталого розвитку людини в усіх сферах суспільного життя; низький доступ людей до ресурсів, офіційних даних, прав і послуг, необхідних для участі в житті суспільства.

Саме ці напрямки людського розвитку вимагають посиленої уваги з боку органів влади, що потребує грамотної підготовки та послідовної і збалансованої політики у сфері соціально-економічного розвитку країни.

Шинкарюк О. В., Сігайов А. О. систематизували та узагальнили концептуальні положення щодо інституалізації державного регулювання соціально-економічних процесів на національному та субнаціональному рівнях, що дозволило їм визначити провідні елементи та базові складові

механізму державного регулювання регіонального людського розвитку (рис. 2.7) [59]. За ними, діюче нормативно-правове та пошукове науково-методичне забезпечення функціонування механізму державного регулювання регіонального людського розвитку представлено у додатку В.

Основними складовими механізму державного регулювання регіонального людського розвитку визначено функції та процедури як сукупність наступних підфункцій, операцій та дій [59, с. 83-84] :

1. Визначення цілей розвитку, прогнозування та планування регіонального людського розвитку.

1.1. Розробка заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку та Програм сталого розвитку.

1.2. Локалізація завдань Програм і Національного плану дій зі сталого розвитку та розробка Національної програми людського розвитку.

1.3. Локалізація завдань Програм і Національного плану дій зі сталого розвитку та розробка Регіональних програм людського розвитку.

2. Фінансування заходів і завдань регіонального людського розвитку.

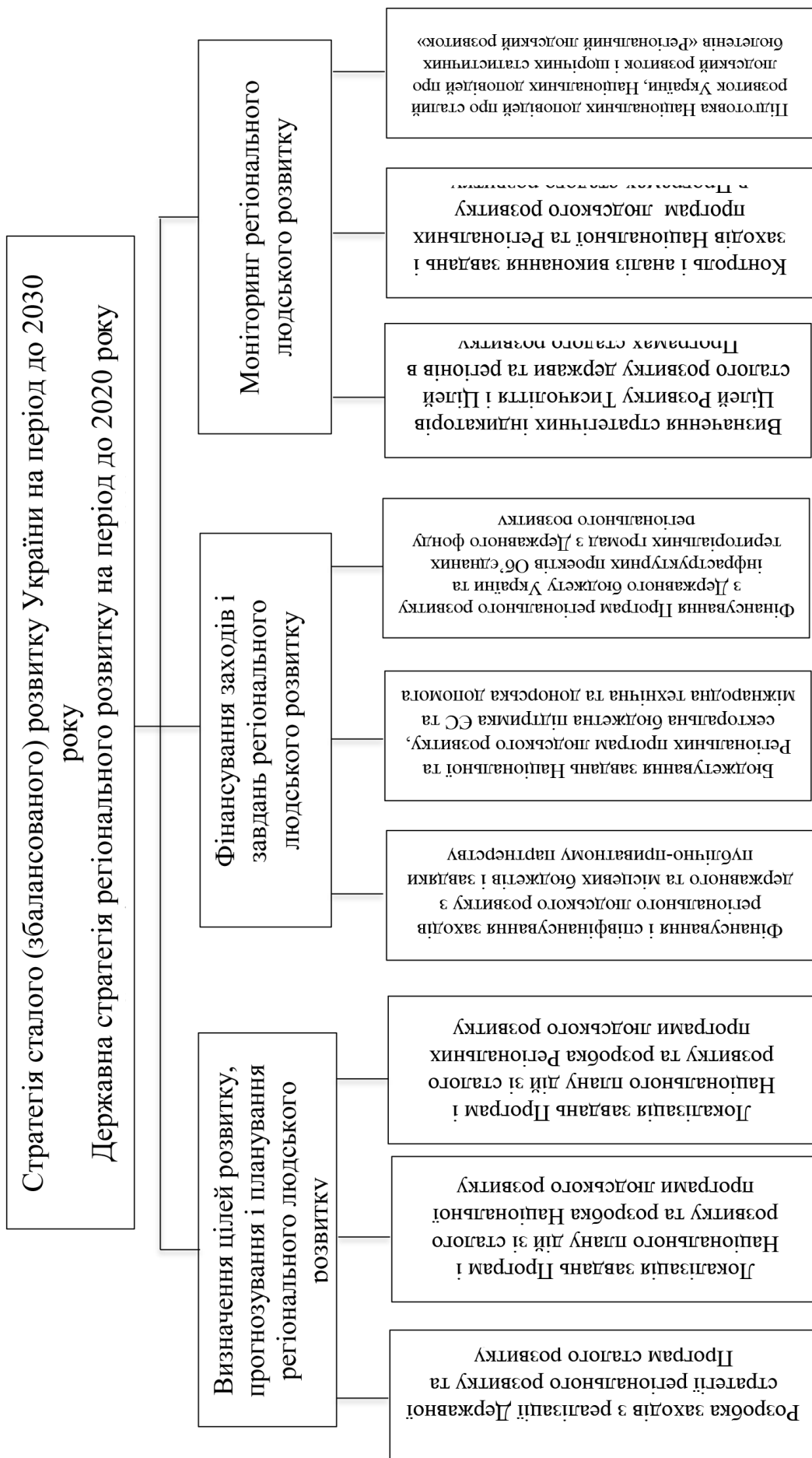
2.1. Фінансування і співфінансування заходів регіонального людського розвитку з державного та місцевих бюджетів і завдяки публічно-приватному партнерству.

2.2. Бюджетування завдань Національної та Регіональних програм людського розвитку, секторальна бюджетна підтримка ЄС та міжнародна технічна і донорська допомога.

2.3. Фінансування Програм регіонального розвитку з Державного бюджету України та інфраструктурних проектів Об'єднаних територіальних громад з Державного фонду регіонального розвитку.

2.4. Визначення стратегічних індикаторів Цілей Розвитку Тисячоліття і Цілей Сталого Розвитку держави та регіонів у Програмах сталого розвитку.

2.5. Контроль і аналіз виконання завдань і заходів Національної та Регіональних програм людського розвитку в Програмах сталого розвитку.

На рівні адміністративних областей та районів України державне регулювання регіонального людського розвитку можуть здійснювати обласні та районні державні адміністрації (ОДА і РДА), органи місцевого самоврядування, включаючи ОТГ із статусом міст обласного значення, територіальні підрозділи Центральних органів виконавчої влади в структурі ОДА – Департаменти освіти, Департаменти охорони здоров'я, Департаменти соціального захисту населення [59, с. 85].

Важливо при цьому попередньо обґрунтувати та прийняти на національному рівні Державну стратегію регіонального розвитку та Програми сталого розвитку на періоди до 2020 р. та до 2030 р., розробити заходи із їх реалізації на субнаціональному (регіональному) та місцевому рівнях [59, с. 85].

Наукове та практичне розв'язання проблем державного регулювання людського розвитку в регіонах України на загальнодержавному та територіальних рівнях рекомендується здійснювати у складі Програм та Прогнозів соціально-економічного розвитку, Державного та місцевих бюджетів із залученням державно-приватного партнерства [59, с. 85].

Функції та процедури прогнозування, планування та фінансування у складі Національної та Регіональних програм людського розвитку на 3, 5 та 10 років повинні стати центральними для Програм соціально-економічного розвитку та бюджетних програм на ці ж періоди на загальнодержавному та територіальних рівнях.

Ознаками виділення підпрограм Програм людського розвитку доречно визначити аспекти людського розвитку на національному та субнаціональному (регіональних) рівнях, які одночасно є факторами формування обсягів та структури регіональних фінансових ресурсів.

Кожному з аспектів людського розвитку буде відповідати окремий блок визначених показників, що формують систему відповідних індикаторів людського розвитку регіонів у конкретних підпрограмах Національної та

регіональних Програм людського розвитку. До Національної та Регіональних програм людського розвитку потрібно включати [59, с. 85]:

1. Основні напрямки людського розвитку в державі на 10 років, які визначатимуть передвиборчі програми та звернення до українського народу кандидатів у Президенти України та міститимуться у Посланнях Президента України до Верховної Ради України.

2. Оцінку стану, тенденції та результати моніторингу щорічного виконання Національної та Регіональних програм людського розвитку, які будуть здійснюватися Кабінетом Міністрів України.

3. Завдання щодо людського розвитку на плановий період (на 3 і 5 років) за відповідними підпрограми, які обґрунтовуються в Програмі діяльності Кабінету Міністрів України та затверджуються Верховною радою України.

Перед впровадженням функцій та процедур прогнозування, планування та фінансування людського розвитку при формування Національної та Регіональних програм необхідними є проектування та налагодження складових організаційно-економічного механізму державного управління соціально-економічним розвитком в Україні на основі наступних принципових положень [59, с. 85]:

- організатором розробки, координатором та відповідальним виконавцем Національної та Регіональних програм людського розвитку доцільно затвердити Кабінет Міністрів України, а головним розпорядником бюджетних коштів цих програм – Міністерство фінансів України, Міністерство освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства соціальної політики України;

- Національну та Регіональні програми людського розвитку здатні розробляти Міністерство економічного розвитку та торгівлі України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, органи правоохоронної системи, Міністерство фінансів України і Державна

служба статистики України разом із Національною академією наук України та відомчими науково-дослідними інститутами;

- Національна та Регіональні програми людського розвитку на наступні за плановим періоди обов'язково узгоджуються зі стратегічними цілями соціально-економічного розвитку держави та регіонів;

- до Програм соціально-економічного розвитку України та регіонів на середньо- та довгостроковий періоди, проектів Державного та місцевих бюджетів України на короткостроковий період у складі проектів Національної та Регіональних програм людського розвитку повинні додаватися Національний звіт «Про людський розвиток в Україні» та аналітичні матеріали «Регіональний людський розвиток» за попередні періоди у порівнянні з іншими країнами та територіями;

- проекти Національної та Регіональних програм людського розвитку повинні базуватися на переліку ключових проблем та пріоритетів соціально-економічного розвитку регіонів на коротко-, середньо та довгострокову перспективу, які зініційовані та обґрунтовані центральними і місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на підставі соціального партнерства та соціальної відповідальності;

- визначення пріоритетів людського розвитку в Національній та Регіональних програмах, структури їх взаємозв'язку повинно здійснюватися за принципом побудови міжгалузевого балансу – логічної схеми, в якій показники пріоритетів програм, будучи їх метою, одночасно є індикаторами соціальної ефективності за іншими бюджетними програмами;

- Підпрограми Національної та Регіональних програм людського розвитку включатимуть комплекс соціальних заходів, які будуть передбачатися в Програмі діяльності Кабінету Міністрів України і бути спрямовані на [59, с. 86]:

а) підвищення вартості кваліфікованої праці;

б) забезпечення прав громадян на працю, соціальний захист, освіту, охорону здоров'я, житло;

в) розвиток соціальної інфраструктури та забезпечення доступності до базових соціальних послуг;

г) проведення політики підтримки сімей, материнства та дитинства.

- фінансування Національної програми людського розвитку повинно здійснюватися з Державного бюджету України, а Регіональних програм – з Державного та місцевих бюджетів України, включаючи секторальну бюджетну підтримку ЄС та міжнародну технічну та донорську допомогу;

- проект основних напрямів бюджетної політики щодо людського розвитку на наступний бюджетний період доречно ґрунтувати на прогнозних і програмних документах екологічного, економічного та соціального розвитку регіонів і держави в цілому;

- головні розпорядники бюджетних коштів згідно своєї місії зобов'язані уточнювати основну мету діяльності та формувати бюджетні запити, виходячи з потреб виконання завдань підпрограм Національної та Регіональних програм людського розвитку;

- Міністерство фінансів України спроможне здійснювати аналіз бюджетних запитів головних розпорядників бюджетних коштів у частині їх відповідності завданням підпрограм Національної та Регіональних програм людського розвитку [59, с. 86].

Викладені положення організаційно-економічного механізму державного управління людським розвитком дають можливість впровадженню системи прогнозування, програмування, бюджетування людського розвитку в регіонах та в державі в цілому. Це головна запорука послідовного усунення несприятливих соціальних явищ в Україні на базі закріплення та розвитку системи національних цінностей при досягненні цілей XXI століття.

Визначення цілей розвитку і моделювання людського розвитку для конкретного регіону потрібно здійснювати на основі локалізації національних завдань досягнення Цілей Розвитку Тисячоліття (ЦРТ). Прогнозування і програмування регіонального людського розвитку варто

здійснювати за показниками моніторингу 6 блоків інтегральної оцінки Індексу регіонального людського розвитку, які одночасно визначатимуть й кількість підпрограм [59, с. 86].

Регіональна програма людського розвитку повинна співпадати при формуванні з розробкою Плану заходів реалізації Регіональної стратегії розвитку з точки зору можливості досягнення цілей людського розвитку. При цьому можливі варіанти виділення підпрограм у Регіональних програмах людського розвитку конкретних областей завдяки поєднання намічених заходів практичної реалізації регіональної стратегії розвитку з іншими ознаками.

Висновки до другого розділу

Україна за індексом людського розвитку у доповіді ПРООН 2016 р. посідає 84 позицію і належить до країн із високим рівнем людського розвитку. Щороку місце у рейтингу знижується; навіть позитивна динаміка індексу до 2013 р. не дозволяла подолати цю тенденцію, адже темпи зростання були значно нижчими, аніж у інших країн групи.

Це відображається у основних індикаторах людського розвитку країни. Так, ВВП на душу населення (7361 дол. США) вдвічі нижчий за показник Білорусі, що є лідером серед країн із високим рівнем людського розвитку; індекс гендерної нерівності вдвічі вищий за білоруський; 6,4% населення живе за межею бідності, хоч насправді цей показник значно вищий, адже індекс цін становив 181% – у 2016 р. частка домогосподарств із доходами нижчими за фактичний прожитковий мінімум (2642 грн) становила 51%.

За результатами оцінки регіональних диспропорцій у людському розвитку в Україні дозволила виокремити наступні групи регіонів: з найнижчим рівнем людського розвитку (Житомирська, Кіровоградська, Херсонська); з низьким рівнем людського розвитку (Вінницька, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Чернігівська); з середнім рівнем людського розвитку

(Волинська, Дніпропетровська, Київська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Тернопільська, Черкаська); з високим рівнем людського розвитку (Запорізька, Івано-Франківська); з найвищим рівнем людського розвитку (Харківська, Чернівецька, Львівська, Закарпатська).

Регіональні відмінності у людському розвитку посилюються у розрізі сільської і міської місцевості.

Сучасні проблеми державної політики у сфері формування та використання людського потенціалу в Україні наступні: недооцінка впливу людського розвитку на економічне зростання держави; відсутність стабільного фінансування; пасивна соціальна політика; низький рівень консолідації суспільства; недостатнє інформаційне забезпечення підтримки соціальних проектів і програм спрямованих на формування умов сталого людського розвитку в усіх сферах суспільного життя; низький доступ людей до ресурсів, офіційних даних, прав і послуг, необхідних для участі в житті суспільства.

Механізм державного регулювання регіонального людського розвитку повинен включати: розробку та реалізацію Державної стратегії регіонального розвитку та Програми сталого розвитку, Національного плану дій зі сталого розвитку; регіональних програм людського розвитку, що мають стати ключовими у програмах соціально-економічного розвитку країни та регіонів.

РОЗДІЛ 3

ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК ЯК СКЛАДОВА РЕГІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

3.1 Перспективи підвищення людського розвитку на регіональному рівні

Людський розвиток як детермінанта розвитку соціально-економічного життя країни стає одним із провідних при визначенні пріоритетів на майбутнє. Щорічні публікації рейтингу за рівнем людського розвитку стають своєрідним стимулятором урядів до покращення роботи і результативності у кожній країні. Не виняток і наша держава. Результати дослідження людського розвитку, що наведені у попередньому розділі, свідчать про загрози і незбалансованість за багатьма ознаками (втрата ідентичності, екологічні наслідки бездумного природокористування, майнова диференціація, поляризація суспільства, поглиблення маргіналізації, соціальні негаразди, наслідки воєнних дій, дискримінація за багатьма ознаками, брак гідної праці, проблеми зайнятості та ринку освітніх послуг, демографічні втрати та навантаження та ін.).

Задля подолання згаданих проблем у людському розвитку, у тому числі й тих, що проявляються чи поглиблюються на регіональному та локальному рівнях, потрібні зусилля та їх координація не тільки всіх гілок владної вертикалі, але й активна громадська діяльність, інституційне забезпечення та реальні дії із виконання прокламованих цілей та програм. Втілення задекларованих шляхів розвитку не можливе без участі самого суспільства, формування активної і відповідальної позиції життєдіяльності для досягнення сталого розвитку.

Щодо напрямків, у яких необхідно рухатись здійснюючи послідовну політику у сфері людського розвитку на майбутнє, то у Національній доповіді 2017 р. “Цілі Сталого Розвитку: Україна” [58] завдяки

координованій роботі уряду, наукових організацій та представників ПРООН, було окреслено наступні:

- 1) справедливий соціальний розвиток;
- 2) стале економічне зростання та зайнятість;
- 3) ефективне управління;
- 4) екологічна рівновага та розбудова стійкості.

Бачення розвитку України до 2030 року охоплює такі показники для досягнення, як добробут та здоров'я населення, що буде забезпечено завдяки інноваційному економічному розвитку, заснованим на сталому використанні природних ресурсів. Структура експорту передбачає зміни, спрямовані на перехід від сировини та продуктів первинної переробки до продуктів і послуг з високим ступенем доданої вартості. Економічне зростання базуватиметься на моделі “зеленої” економіки.

Завдяки енергозберігаючим заходам та застосуванню енергоефективних методів енергоємність валового внутрішнього продукту має суттєво зменшуватися. Частка виробництва екологічно чистої енергії постійно зростає, замінюючи, насамперед, традиційні технології, які дозволять значно скоротити викиди парникових газів в атмосферу. Це сприятиме підвищенню якості життя населення без шкоди для навколишнього середовища та стане істотним чинником зростання тривалості життя.

Справедливий соціальний розвиток. Вплив невирішених соціальних проблем на рівень життя населення посилюється наслідками збройного конфлікту на Сході України. У цілому такі фактори, як небезпека для життя та здоров'я людей, поширення насильства, зокрема щодо жінок, прояви нерівності та дискримінації, збільшення крайньої бідності та соціальної ізоляції, зростання кількості соціально вразливих груп населення негативно впливає на людський потенціал країни. Значною загрозою є поширення почуття соціальної несправедливості та недовіри суспільства до більшості державних інститутів [58, с. 10].

Нагальними завданнями забезпечення сталого розвитку є відновлення економічного зростання та забезпечення рівного доступу всіх жінок і чоловіків до участі в економічному, соціальному та політичному житті, а також до основних соціальних послуг (особливо в галузі освіти та охорони здоров'я).

Стале економічне зростання та зайнятість. У ході перетворень економіки та суспільства в Україні так і не вдалося підвищити економічний потенціал. Але під час структурної, енергетичної та фінансової криз, що спричинили нестабільний розвиток національної економіки, ресурси, капітал і час були втрачені. У свою чергу, геополітичний конфлікт, який триває більше трьох років, зменшує можливості забезпечення ефективного розвитку. Певне відродження економічної активності, що спостерігається в 2016–2017 роках, є недостатнім. Україна в майбутньому потребує системних інституційних та глибоких структурних реформ, започаткування масштабних технологічних перетворень. Пріоритетне завдання економічної політики, якому всі інші повинні підпорядковуватись, полягає у забезпеченні протягом наступних 15 років реального збільшення валового внутрішнього продукту принаймні вдвічі, з одночасним збільшенням рівня зайнятості населення у працездатному віці до 70%. Для виконання цього завдання необхідно [58, с. 10]:

- створити та розвивати високотехнологічні конкурентні виробництва (від фундаментальної науки до виробництва та надання послуг);
- збільшити внутрішній попит завдяки зростанню доходів населення та активізації інвестиційних процесів;
- підтримувати експорт з великою часткою валової доданої вартості, реалізація інфраструктурних проектів (автобанів, транспортних розв'язок, метрополітену, швидкісних пасажирських залізниць, залізничних та водних транспортних засобів, вагонів, барж тощо);
- забезпечити швидке зростання продуктивності у агропромисловому комплексі. Основними принципами діяльності державних та громадських

інституцій у напрямку забезпечення економічного зростання мають бути: зосередження на використанні, перш за все, власних ресурсів, мінімізації зовнішніх запозичень та використання їх виключно для розвитку; сприяння всебічному розвитку ділової активності, власності, стабільності, прозорості та простоті податкової системи; викорінення корупції на всіх рівнях і детінізація господарства. Постійне економічне зростання неможливе без забезпечення повної та продуктивної зайнятості та гідної праці для всіх жінок та чоловіків, а також захисту трудових прав та безпечних умов праці для всіх.

Ефективне управління. Основою для досягнення цілей сталого розвитку є розвиток на всіх рівнях відкритої спільноти, здатної ефективно діяти інституційно. Таке управління передбачає: забезпечення особистої безпеки громадян, верховенства права та справедливого правосуддя; подолання організаційних та фінансових основ злочинної діяльності, корупції; підвищення ефективності органів державної влади та місцевого самоврядування на основі відкритості та прозорості у прийнятті рішень та громадського контролю за їх виконанням. Розвиток миру, зміцнення соціальної єдності та зменшення рівня конфлікту у всіх суспільно значущих факторах значною мірою залежать від ефективності державної влади та місцевого самоврядування. Для виконання завдань у цій сфері необхідно забезпечити повну участь громадян у державному управлінні та житті місцевих громад, поширювати практику державно-приватного партнерства, застосовувати комунікаційні технології тощо [58, с. 10-11].

Екологічна рівновага та розбудова стійкості. Україна належить до групи країн із складними екологічними проблемами. Вони характерні, з одного боку, для країн, що розвиваються (незбалансоване використання та вилучення природних ресурсів), а з іншої – для промислово розвинених країн (промислове забруднення). Специфічною проблемою періоду трансформації є управління відходами. Обсяги породжених відходів зростають, а частка перероблених відходів незначна. Постійна практика депонування нових

відходів на переповнених полігонах становить загрозу для навколишнього середовища та підвищує ризик для здоров'я людей. Сучасна практика землекористування призводить до погіршення стану земель, а ослаблення використання земельних, лісових та водних ресурсів призводить до незворотної втрати екосистеми та біологічного різноманіття. Частка природних заповідників (6,6% від загальної площі країни) недостатня для запобігання таких втрат. Важливим фактором негативного впливу на довкілля є також збройний конфлікт на Сході України. Подолання наслідків руйнування ландшафтів та знищення інфраструктури Донецької та Луганської областей потребує значних зусиль, ресурсів та часу для відновлення [58, с. 11].

У забезпеченні людського розвитку в регіонах України значну роль відіграє держава, політика якої у сфері людського розвитку повинна ґрунтуватися на: принципі соціальної спрямованості, яка визначає спрямованість на добробут та розвиток населення, стимулюючи його діяльність та прагнення до соціального прогресу; принципі соціальної цілісності та політичної стабільності держави, боротьби з деструктивними процесами; принципі законності та правової безпеки, дотримання якого передбачає відповідність форм та методів організації соціально-економічних та інших відносин з нормативно-правовими актами.

Соціальна політика в сучасних умовах, як на національному, так і на регіональному рівнях, спрямована на досягнення встановлених соціальних норм, реалізацію соціальних програм, у напрямку, перш за все, захисту інтересів соціально незахищених верств населення. У той же час інноваційний шлях розвитку потребує орієнтації на процеси гуманізації праці, здійснення заходів у сфері організації та оплати праці, підвищення мобільності робочого життя шляхом реорганізації робочого часу як на роботі, так і вдома, на демократизацію робочої сили життя тощо [52, с. 11].

Встановлено, що визначальний вплив на забезпечення людського розвитку в регіонах України мають соціальні інвестиції. Пріоритетними

напрямами людського розвитку є покращення здоров'я, підвищення рівня і якості освіти, поліпшення матеріального добробуту населення, розвиток регіональних ринків праці.

Проте, спостерігаємо, що щорічно максимальний коефіцієнт у структурі національних видатків мають міжбюджетні трансферти та видатки на загальнодержавні функції, а також громадський порядок, безпеку та судову владу. На охорону здоров'я, духовний та фізичний розвиток, охорону навколишнього середовища припадає найменше фінансових ресурсів (рис. 3.1).

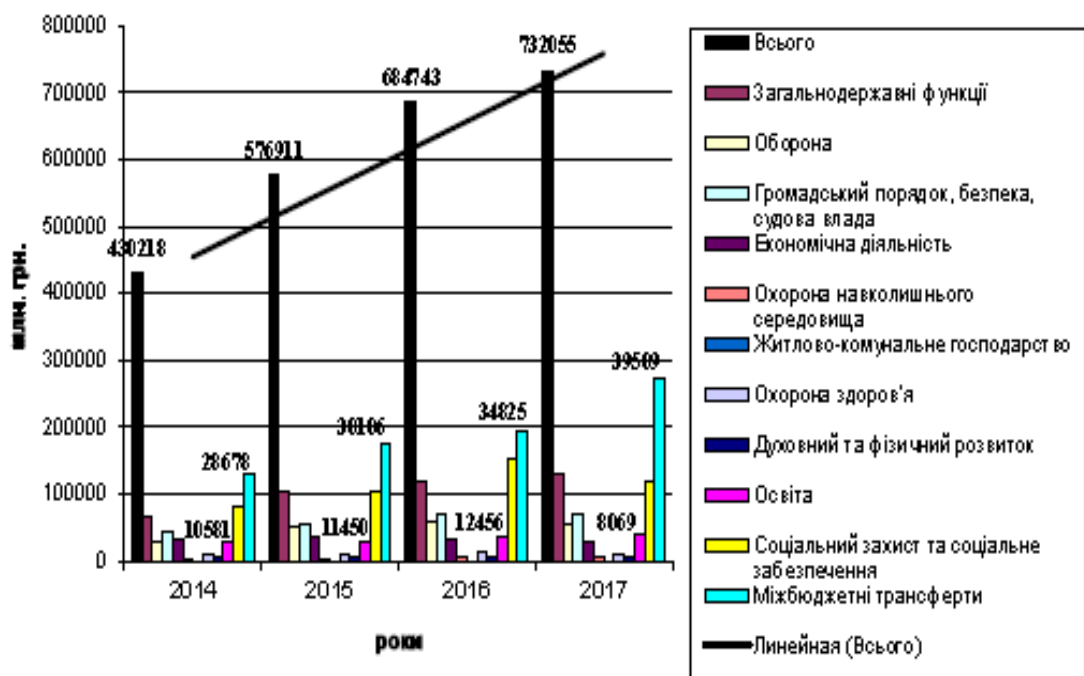

Рис. 3.1 Структура видатків державного бюджету України протягом 2014-2017 років, млн. грн. [10, с. 409].

Економічне зростання є передумовою подолання бідності. Баланс між економічною доцільністю та соціальною ефективністю є основною вимогою для реформування системи соціальної підтримки. Основна мета цієї реформи – максимізувати висвітлення підтримки найбільш нужденним через активну роботу органів соціального захисту при визначенні цільових груп населення. Підвищення рівня охоплення державної соціальної підтримки для бідних

забезпечить підвищення ефективності програм. Відновлення соціальної підтримки має відбуватися на основі принципу пристосованості до зовнішніх змін. Це означає перехресні реформи – від змін практичної діяльності місцевих органів соціального захисту до змін у соціальних програмах. Реформа також передбачає нові напрями у системі соціальної допомоги для допомоги у разі непередбачених обставин.

Підвищення життєздатності соціально незахищених сегментів населення, які в значній мірі залежать від ефективності соціальної політики, повинно відбуватися шляхом заохочення рівного доступу до ресурсів для розвитку незалежно від віку, статі, місця проживання та походження. Створення умов для зростання фінансових можливостей домогосподарств та зменшення частки витрат на продукти харчування в бюджеті середнього домогосподарства до 30% повинно підвищити можливості для кожної людини [58, с. 17].

Україна повинна досягти значних успіхів у скороченні масштабів монетарної бідності. Перш за все, крайню бідність треба повністю скасувати до 2020 року. Планується постійно стежити за зменшенням частки бідного населення за критерієм фактичного прожиткового мінімуму, який постійно розраховується Міністерством соціальної політики як оціночний розмір прожиткового мінімуму на фактичних ринкових цінах [58, с. 17].

Для України надзвичайно важливо забезпечити доступність якісної та ефективної медичної допомоги для широкої громадськості. Цей напрям повинен стати пріоритетом у реформуванні системи охорони здоров'я. Це вимагає створення законодавчої бази для функціонування нової системи фінансування системи охорони здоров'я на основі принципів соціальної відповідальності, прозорості та соціально-економічної доцільності; запровадження моделі держави, що гарантує пакет медичного обслуговування, який має бути доступним для всього населення незалежно від статі, місця проживання, рівня доходів та інших соціально-демографічних характеристик; реалізація програми боротьби з туберкульозом та ВІЛ / СНІД;

забезпечення безперервної реалізації програм імунізації з дотриманням Національного календаря профілактичних щеплень; поширення знань та практики здорового способу життя та відповідальної поведінки на самоконтролю, особливо серед дітей та молоді.

У перспективі найнеобхіднішими кроками у реформуванні системи освіти є забезпечення її якості завдяки: оновленню стандартів освіти; забезпеченню рівного доступу до освіти та професійно-технічної підготовки для уразливих груп населення, насамперед людей з інвалідністю й осіб, які перебувають в уразливому становищі; оновлення змісту навчання шляхом упровадження навчальних програм з питань сталого розвитку, раціонального споживання, прав людини, гендерної рівності, культури, соціальної єдності, миру та ненасильства тощо; забезпечення принципу відповідності освіти потребам суспільного розвитку та ін. [58, с. 37]. На регіональному рівні передусім потребують уваги заклади освіти у сільській місцевості, де гостро стоїть питання матеріально-технічного оснащення, необхідного для забезпечення надання якісної освіти сільським мешканцям.

Для фактичної реалізації рівних прав та можливостей жінок і чоловіків необхідно спрямувати зусилля на зміцнення інституційного механізму щодо забезпечення гендерної рівності та комплексного підходу до ліквідації організаційних бар'єрів для державного реагування на гендерну нерівність і дискримінацію. Завданнями повинні стати: інтеграція гендерних аспектів у стратегічне планування та національні пріоритети всіх реформ, що відбуваються; зміцнення державних інститутів на національному та місцевому рівнях; аналіз та перегляд нормативно-правової бази стосовно ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і дівчат з метою ефективного дотримання та реалізації законодавства; прийняття й удосконалення стратегій та обов'язкових для дотримання законів з метою просування гендерної рівності й розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток на всіх рівнях [58, с. 44-45].

Розвиток енергетичної сфери та її екологізація повинні зважати на положення Стратегії сталого розвитку “Україна – 2020”, “Основні засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року” та принципи адаптації до енергетичного й екологічного законодавства Європейського Союзу згідно з вимогами Протоколу про приєднання України до Енергетичного Співтовариства та Угоди про асоціацію з ЄС. Україні слід остаточно вирішити проблему імпортозалежності від одного постачальника та забезпечити диверсифікацію шляхів і джерел постачання первинних енергоресурсів. Це сприятиме інтеграції енергосистеми України і континентальної європейської енергосистеми [58, с. 59].

Для досягнення цієї мети важливо створити енергетичну безпеку, що передбачає значне підвищення енергоефективності національного виробництва та максимальне використання відновлюваних джерел енергії.

Поліпшення енергетичної політики передбачає розробку механізму координації міжгалузевих заходів, спрямованих на зменшення одиничних витрат енергоресурсів на виробничих підприємствах, у бюджетному секторі економіки та сфері послуг, а також у домогосподарствах.

Необхідною умовою переходу до стійкого економічного зростання є реалізація активної, всеохоплюючої стратегії розвитку, яка могла б забезпечити щорічне зростання ВВП 6–7% і подвоєння обсягів виробництва. Це забезпечить відчутне підвищення рівня життя населення країни та започаткування ланцюгового процесу трансформації до всіх інших цілей сталого розвитку [58, с. 66]. Таке зростання можливе лише за умови реалізації структурно-інноваційної моделі розвитку, інтенсивного технічного та технологічного відновлення виробництва.

Досягнення цілі передбачає збільшення частки валового нагромадження основного капіталу у структурі ВВП України (до 28% у 2025 році та її стабілізація на рівні 22% у 2030 році), яке надасть можливість поступово підвищити коефіцієнт інтенсивності оновлення виробничих потужностей (до 0,35 у 2030 році) та відійти від сировинно орієнтованої

структури економіки. Створення імпульсів для прискореного розвитку технологій та інновацій дозволить збільшити утрічі частку високотехнологічної продукції та послуг у структурі експорту за п'ятнадцять років [58, с. 66].

На цій основі підвищення ефективності національної економіки, а саме, зменшення матеріалоємності ВВП (до 0,77 у 2030 році) та енергоємності виробництва при майже подвійному зростанні продуктивності праці буде сприяти досягненню сталого соціально-економічного розвитку.

Основою стратегічного курсу до 2030 року має стати впровадження інноваційної моделі, модернізація інфраструктури та зростання економіки внаслідок структурної перебудови, а відтак, утвердження України як високотехнологічної держави [58, с. 66].

Водночас період розвитку країни до 2020 має бути відновлювальним, що передбачає модернізацію промисловості, сільського господарства та інших галузей національної економіки. Необхідно також створити умови для піднесення вітчизняної науки та інноваційної сфери, що дасть змогу побудувати нову високотехнологічну економіку [58, с. 66].

При цьому центральним об'єктом економіки держави повинна стати людина. Безпечна праця та отримувана за неї гідна заробітна плата мають задовольнити усі потреби людини з досягнення належних показників якості життя, добробуту і благополуччя.

Формування позитивних тенденцій розвитку відбуватиметься шляхом задіяння сфери підприємництва. Збільшення кількості зайнятих з одночасним зменшенням частки неформальної зайнятості має стимулювати прискорення процесів якісних перетворень в Україні, посилення мотивації до інноваційної діяльності та технічного переоснащення виробництва з високою доданою вартістю.

Визначальним фактором прискореного розвитку економіки є інформаційно-комунікаційна інфраструктура. Україна входить у Топ-3 країн Центральної та Східної Європи за обсягом ІТ-ринку та відповідного

кадрового потенціалу. Однак існуюча тенденція до відтоку таких фахівців за кордон свідчить про необхідність негайних заходів щодо збереження кадрового ІТ-ресурсу в країні та спрямування його потенціалу на цифровізацію української промисловості, освоєння підприємствами цифрових бізнес-моделей та платформ взаємодії з клієнтами з метою підвищення результативності роботи та зміцнення конкурентних позицій на ринках [58, с. 75].

Інноваційна промислова політика має базуватися на стратегічному та галузевих довгострокових прогнозах і урахувати найкращий світовий досвід.

Важливо вдосконалити систему науково-освітньої підтримки розвитку промисловості.

Потрібно відновити галузеву науку, яка наразі майже знищена. Концентрація матеріальних та фінансових ресурсів на здійсненні наукових досліджень у пріоритетних галузях науки і техніки збільшить до 2030 року фінансування науки з усіх джерел до 3% ВВП. Це призведе до покращення науково-технічного потенціалу промислового сектору України та підвищення ефективності виробництва в умовах високої глобальної конкуренції [58, с. 75].

У найближчі 10 років необхідно створити правові та інституційні передумови для виникнення “зеленої економіки” в Україні, значно зменшити залежність економічного зростання від використання природних ресурсів та енергетики. Поняття циркулярної економіки (повний цикл економіки) має слугувати основою для переосмислення ролі відходів як ресурсу [58, с. 95].

Застосування принципів та технологій чистого виробництва також спонукатиме суб’єктів господарювання змінювати свої підходи до організації виробництва.

Важливо посилити роль місцевих громад у процесах досягнення мети, що може бути реалізовано шляхом збільшення їх повноважень щодо стягнення санкцій із забруднювачів довкілля та економічного стимулювання

відповідального поводження. Задля формування у населення зважених моделей поведінки та практики стійкого споживання та виробництва потрібними стануть відповідні програми комплексної інформації, просвітництва та освітніх заходів.

3.2 Регіональна політика людського розвитку

Загальну мету регіональної політики країни можна визначити як підтримку стабільності регіональних соціально-економічних систем, тобто легалізовану систему правових, організаційних, інституційних та фінансово-економічних заходів [30].

Досвід впровадження європейської регіональної політики свідчить про постійне вдосконалення принципів регіонального розвитку, пошук нових підходів до регіонального стратегічного планування, процедур та інструментів для розробки відповідних регіональних стратегій, спрямованих на зміцнення економічної та соціальної інтеграції, розвиток людського капіталу, соціальне та інфраструктурне узгодження, та ін. Сучасна регіональна політика ЄС характеризується як "... політика, що визначає і керується можливостями майбутнього, мобілізує недостатньо використаний потенціал, а не виплачує компенсацію за проблеми минулого" [30].

Просторово-адміністративна ієрархія управління певним чином визначає складність розвитку регіональної політики, зокрема при розробці стратегій розвитку регіонів, потрібно спиратися на відповідні нормативно-правові акти, брати до уваги якомога більше факторів соціальної та економічної ситуації, включаючи проблеми людського розвитку.

У сфері розвитку регіональної політики, з урахуванням особливостей людського розвитку, цікаві розробки А. Макарової та А. Хмелевської [36]. Вони запропонували визначення типологічних номінацій регіонів, що

дозволяє розширити традиційні підходи до розробки регіональної політики в галузі людського розвитку. На рис. 3.2. представлено схему формалізованої системи відбору різних методів, технологій та інструментів регіональної політики, адаптованих до принципу типологізації регіонального людського розвитку.

Таким чином, як технологія оцінки проблемної сфери людського розвитку, було запропоновано “проблемно-цільовий ромб”, кількісну та якісну екстраполяцію або метод сценарію. Наступним етапом є вибір методів управління для проблемних аспектів (розробка програм чи стратегій, цільових заходів або індивідуальних управлінських рішень). Рівень управлінського впливу (державний, регіональний або місцевий) обґрунтовується залежно від важливості вирішених проблем, а також ступеня їх коригування. Вибір методу політики (вирівнювання або домінування) залежить від пріоритету завдань у кожному регіоні (скорочення диспропорцій у певних аспектах людського розвитку або перерозподіл ресурсів на користь так званих “пунктів зростання”), а також рівня локалізації / впливу управлінської діяльності (місто-селище-регіон, “ядро-периферія”, окрема проблемна територія) [36, с. 121].

За результатами детермінантної типологізації регіонів України колективом авторів Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України у монографії “Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект” [30] було визначено дев’ять груп відповідно до певних типів розвитку. У кожному із цих типів поєднуються дві характеристики людського розвитку – його рівень і темпи зростання.

На основі цієї типології, для кожної групи регіонів подані рекомендації для формування регіональної політики. Ці рекомендації, представлені у табл. 3.1, мають загальний характер, для їх деталізації потрібне проведення спеціальних досліджень стану та потенціалу кожного з регіонів.

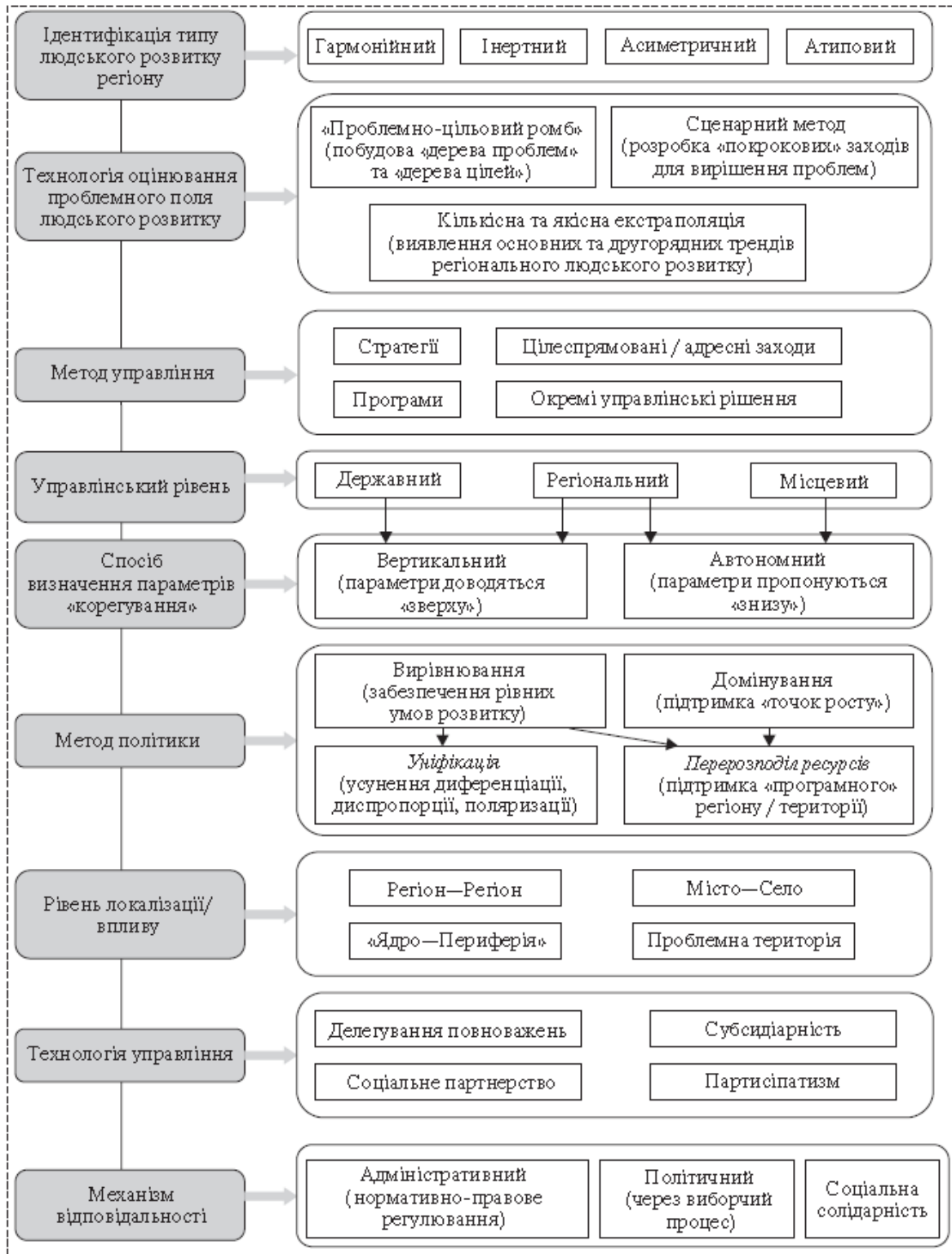

Рис. 3.2 Схема використання оцінки регіонального людського розвитку для розробки регіональної політики (За О. Хмелевською, 2015 р.) [36, с. 122].

Досягнення сталого розвитку на місцевому рівні вимагає, перш за все, зусиль щодо покращення умов життя соціально незахищених верств населення – бідних та багатодітних сімей, людей з інвалідністю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування тощо.

Таблиця 3.1

Рекомендації для визначення пріоритетів політики в залежності від типу регіону за характеристиками людського розвитку (За О. Макаровою, 2015) [30, с. 32]

Тип розвитку	Склад групи, область	Загальна характеристика розвитку та рекомендації для визначення пріоритетів
Динамічний	Харківська, Чернівецька	<i>Порівняно благополучна ситуація у сфері людського розвитку, його збалансованість за основними аспектами:</i> доцільність вивчення та поширення (у т.ч. за межі регіонів) успішного досвіду реалізації політики у сфері людського розвитку; впровадження адресних заходів для підтримки динамічності й збалансованості розвитку
Помірно насичений	Львівська	<i>Є ризики вичерпання динаміки розвитку:</i> необхідність пошуку нових «точок росту» та модернізації стратегії розвитку з урахуванням принципу цілепокладання
Насичений	Закарпатська	<i>Вичерпана динаміка розвитку:</i> впровадження інноваційних підходів / програм для створення імпульсів («точок росту»), що забезпечать прискорення розвитку
Помірно динамічний	Запорізька	<i>Є ризики втрачання динаміки розвитку, у т.ч. через існування асиметрії розвитку:</i> реалізація активної політики, що спрямована на забезпечення гідної та ефективної зайнятості населення; удосконалення системи управління ресурсами
Помірний	Волинська, Київська, Одеська	<i>Є ризики зниження темпів розвитку, у т.ч. через існування асиметрії розвитку:</i> необхідність продовження реалізації успішних програм та оновлення неефективних програм для створення імпульсів («точок росту»), що забезпечать прискорення розвитку

Продовження таблиці 3.1

Тип розвитку	Склад групи, область	Загальна характеристика розвитку та рекомендації для визначення пріоритетів
Помірної стагнації	Миколаївська, Полтавська, Тернопільська, Черкаська	<i>Є ризики переходу до стагнаційного типу розвитку, у т. ч. через існування асиметрії розвитку:</i> подолання найбільш гострих проблем у сфері людського розвитку; розробка відповідних програм на основі управління ризиками
Навздогінний	Чернігівська	<i>Динамічний розвиток зі збереженням асиметричності окремих складових розвитку:</i> налагодження моніторингу політики забезпечення людського розвитку, насамперед щодо адресних заходів; контроль за ефективністю витрачання ресурсів цільових програм
Помірно навздогінний	Кіровоградська, Луганська, Хмельницька	<i>Є ризики переходу до стагнаційного типу розвитку, у т. ч. через існування асиметрії розвитку:</i> системність у вирішенні найбільш гострих проблем у сфері людського розвитку; розробка відповідних програм на основі управління ризиками
Стагнаційний	Дніпропетровська, Херсонська, Вінницька, Донецька, Житомирська, Івано-Франківська, Рівненська, Сумська	<i>Найбільш проблематична група із низьким рівнем розвитку та слабкими темпами його зростання, зі збереженням асиметричності розвитку:</i> модернізація впроваджених або розробка нових регіональних стратегій у сфері людського розвитку; впровадження комплексних програм розвитку з дієвою системою моніторингу та звітності; системність у вирішенні найбільш гострих проблем у сфері людського розвитку

Задоволення житлових потреб громадян із середніми доходами буде досягнуто внаслідок прискорення масштабів житлового будівництва, спрощення та здешевлення процедур розподілу земельних ділянок під будівництво, наявності кредитів на будівництво або придбання житла і державна підтримка відповідних кредитних програм [58, с. 88].

Житлова політика також використовувалась як компонент структурної, зокрема, регіональної політики, що сприяє мобільності робочої сили. Належними механізмами може бути формування сектора доступного житла в оренду, в тому числі таких, що належать місцевим громадам, впровадження

схем партнерства для будівництва або придбання житла із залученням коштів роботодавців та ін [58, с. 88].

Забезпечення сталого розвитку міст, міст та населених пунктів як сприятливих середовищ існування потребує переорієнтації уваги з адміністративно схвалених планів на стратегію територіального розвитку відповідно до принципів універсального дизайну, тобто для всіх жителів, у т. ч. осіб з обмеженими можливостями, жінок з дітьми, людей похилого віку та ін. Для цього потрібні партнерство, взаємна координація та інклюзивна участь територіальних громад, органів місцевого самоврядування, організацій громадянського суспільства та бізнесу.

Стратегії розвитку на місцевому рівні повинні формуватися відповідно до принципів відкритості, всеосяжності та наукової обґрунтованості, одночасно запроваджуючи систему показників для подальшого моніторингу та громадського контролю в процесі впровадження. Фінансування реалізації цілей стратегії за рахунок державних та місцевих бюджетів повинно ґрунтуватися на затвердженому рішенні рад відповідних рівнів генеральних планів розвитку населених пунктів і територій [58, с. 89].

Важливо посилити роль місцевих громад у процесах досягнення сталого споживання та виробництва, що може бути реалізовано шляхом збільшення їх повноважень щодо стягнення санкцій із забруднювачів довкілля та економічного стимулювання відповідальної поведінки. Програми комплексної інформації, освітніх та освітніх заходів щодо стійкого споживання та виробництва сприяють формуванню відповідних зважених моделей поведінки та звичок населення.

Регіональна політика людського розвитку в контексті військових операцій на сході країни не може обійти їхні наслідки. Активні військові дії спричинили масштабне внутрішнє переміщення населення. Станом на 27 червня 2017 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, обліковано 1 584 859 внутрішньо переміщених осіб (ВПО) (1 274 119 сімей) з

Донбасу і Криму (більшість з яких становлять жінки з дітьми та особи похилого віку). Понад половина ВПО залишилась у Донецькій та Луганській областях, значну кількість ВПО прийняли Харківська, Запорізька, Дніпропетровська області та м. Київ [58, с. 120]. Негативними наслідками вимушеного переміщення стали: навантаження на об'єкти соціальної інфраструктури, зниження рівня та якості надання послуг, соціальна нестабільність тощо. Без належного врегулювання внутрішнє переміщення стає зростаючим тягарем для можливості приймаючих їх територіальних громад надавати базові послуги. Важливим завданням є покращення якості життя ВПО та забезпечення їх основних конституційних прав, сприяння інтеграції ВПО до нових спільнот. Це потребує консолідації зусиль центральних і місцевих органів влади, організацій громадянського суспільства щодо соціальної адаптації ВПО та реінтеграції до мирного життя колишніх комбатантів АТО. Важливим також є превентивна робота з питань розбудови миру та попередження потенційних конфліктів.

Критично важливо захищати осіб, які зазнають порушення прав в результаті незаконних затримань, арештів, тортур та жорстокого поводження в окремих районах Донецької та Луганської областей, що не контролюються урядом України та на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим.

Такі випадки повинні підлягати ідентифікації та контролю, а держава України повинна приймати всі можливі міжнародно-правові заходи для захисту прав громадян [58, с. 121].

Окремим напрямком регіональної політики людського розвитку є розвиток партнерства та координації зусиль, особливо в транскордонному співробітництві. Перспективним є потенціал, який Україна набуває у сфері міжнародного партнерства на транскордонному рівні. Україна взяла участь у створенні десяти євро регіонів, шість з яких отримали успішний досвід співпраці у таких сферах, як вирішення регіональних екологічних проблем, розвиток людських комунікацій (туризм, малий прикордонний рух) та

співробітництво в науковій та освітній сфері. В той же час потенціал єврорегіонального співробітництва залишається невикористаним. Причиною цього є недостатньо повноважень місцевої влади у цій сфері, низький рівень професійного рівня керівників як у сфері місцевого самоврядування, так і питання управління суб'єктами господарювання, що беруть участь у співробітництві, а також високий рівень корупції. Потрібно покращити інституційні механізми у сфері транскордонного співробітництва в межах єврорегіонів, що передбачає посилення їхньої ролі як координаційних інститутів для транскордонного співробітництва та розширення повноважень регіональних органів влади та місцевого самоврядування при реалізації таких зв'язків [58, с. 125].

Завдання забезпечення сталого та збалансованого людського розвитку в Україні повинно ґрунтуватися на подоланні багатьох просторових асиметрій, стимулюючи динаміку окремих її компонентів. Тому ідентифікація видів регіонального людського розвитку може бути використана як інформаційно-аналітична база для визначення подальших пріоритетів розвитку, встановлення цілей та завдань на регіональному та національному рівнях, підбір відповідних політичних інструментів та механізмів впливу, розробка цілеспрямованих заходів та люблю. У той же час важливо, щоб сукупний ефект від усіх управлінських рішень забезпечував стабільність і збалансованість людського розвитку в міжрегіональному контексті.

Висновки до третього розділу

Згідно з Національною доповіддю 2017 р. “Цілі Сталого Розвитку: Україна” виявлено наступні напрямки щодо вдосконалення людського розвитку на державного та регіональному рівнях: справедливий соціальний розвиток; стале економічне зростання та зайнятість; ефективне управління; екологічна рівновага та розбудова стійкості. Орієнтирами результативності

цієї політики мають стати добробут та здоров'я населення, що забезпечуватимуться інноваційним розвитком економіки, побудованим на сталому використанні природних ресурсів.

Так, у сфері соціального розвитку найголовнішим за сучасної ситуації є: соціальний захист вразливих категорій населення, подолання крайньої бідності, підвищення зайнятості цих груп населення. Серед питань сталого економічного зростання найголовнішим є реальне зростання валового внутрішнього продукту щонайменше удвічі з одночасним підвищенням рівня зайнятості населення працездатного віку до 70%. Підґрунтям реалізації цілей сталого розвитку є розбудова на всіх рівнях відкритої спільноти, інституційно спроможної до ефективних дій. Екологічна рівновага потребує: подолання наслідків незбалансованого використання та знищення природних ресурсів та нагромадження відходів та забруднення промисловими та побутовими відходами; розширення природоохоронних територій.

Оцінка регіонального людського розвитку повинна використовуватись для розробки регіональної політики і стати її базою. Стратегії розвитку на локальному рівні мають бути сформовані з дотриманням принципів відкритості, інклюзивності та наукової обґрунтованості з одночасним впровадженням системи показників для подальшого моніторингу та громадського контролю у процесі реалізації.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження за напрямком регіональних аспектів людського розвитку в Україні дало змогу виокремити наступні висновки.

1. Поняття “людського розвитку” виникло на основі попередніх економічних концепцій кількісної школи та засновників політекономії, розвинулось із концепції людського капіталу і поєднало широкі параметри людської життєдіяльності; головним елементом у цій концепції є людський потенціал. Його розуміють як кінцеву і головну мету економічного розвитку країни чи регіону з одного боку, і як безперервний процес з іншого. Водночас людський розвиток виступає наслідком і індикатором досягнутого суспільного рівня, а індекс людського розвитку є порівняльним для більш як 180 країн світу і дозволяє оцінити рівень розвитку кожної з них.

Людський розвиток, згідно з концепцією ПРООН, формується на основі чотирьох базових складових – продуктивності, рівності, стійкості, розширення можливостей. Концепція людського розвитку тісно пов’язана з концепцією людського капіталу.

Концепція людського розвитку передбачає, що люди постають ядром теорії розвитку, оскільки вони водночас виступають як головна мета суспільного розвитку, і як найважливіший його чинник, і інструмент розвитку свого потенціалу.

Реалізація принципів людського розвитку дозволить країні забезпечити потенціал сталого економічного зростання, побудованого на розширенні можливостей всіх членів суспільства, поширенні принципів демократії, реалізації та дотримання основних прав і свобод громадянина та особистості тощо.

Щороку ПРООН публікує доповідь з людського розвитку, у якій за допомогою індекса людського розвитку (до 2013 р. – індекса розвитку людського потенціалу) проводиться оцінка рівнів розвитку країн світу. Місце

України в цьому рейтингу щороку знижується (до 84-го у 2016 р.). У структурі індексу основними складовими є: очікувана тривалість життя при народженні, середня тривалість навчання і очікувана середня тривалість навчання; ВВП на душу населення (за ПКС). Крім цього додатково обчислюються: індекс гендерного розвитку, індекс гендерної нерівності, індекс людського розвитку скоригований з урахуванням нерівності і індекс багатовимірної бідності. Щорічні доповіді також поглиблюють розуміння концепції людського розвитку з врахуванням сучасних викликів (розширення свобод для всіх людей; подолання дискримінації, бездоленості, нерівності, насильства та екстремізму, наслідків воєнних конфліктів, голоду та ін.; розширення теорії стійкості).

Вивченням людського розвитку займаються вчені ПРООН; на рівні країн робляться спроби аналізу регіональних аспектів людського розвитку, які базуються на національних особливостях ведення статистики і відповідних індикаторах. В Україні аналіз регіонального людського розвитку здійснюється за методикою розробленою вченими Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України за участю фахівців Державної служби статистики України і оприлюднюється у вигляді щорічного бюлетня.

2. До основних тенденцій у людському розвитку України слід віднести: поглиблення бідності, виникнення нових її форм (раптова, медична, боргова); соціальне відторгнення; нерівність у доходах (заробітна плата 50% працюючих з нижчими доходами становила лише 30% середньої заробітної плати в країні), за гендерною ознакою, за доступом до соціальних благ і послуг (більше половини усіх сільських жителів); погіршення доступності медичної допомоги (чверть усіх домогосподарств навіть не могли придбати потрібні ліки); майже половина населення має принаймні 1 хронічне захворювання; висока швидкість поширення ВІЛ та СНІД, туберкульозу; надсмертність чоловіків середнього віку; попри загальнодоступність освіти у ЗОШ, бракує дитсадків, якість освітніх послуг знижується, існує проблема

матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу, особливо у селах; низька продуктивність праці, висока енергоємність та матеріалоємність виробництва, веде до не конкурентоздатності вітчизняних товаровиробників та зниження доходів людей, погіршення ситуації на ринку праці; поглиблення техногенних збитків навколишньому середовищу внаслідок нераціонального споживання та виробництва, терактів та збройного конфлікту на сході країни; втрата біорізноманіття та забруднення морських та річкових вод; катастрофічна ситуація із відходами та їх утилізацією.

3. Оцінка регіональних диспропорцій у людському розвитку в Україні дозволила виокремити наступні: деградація монофункціональних поселень (міст районного та місцевого значення); обмеження можливості зайнятості та гідної праці для жителів сільської місцевості та містечок.

За результатами оцінки регіональних диспропорцій у людському розвитку в Україні було отримано такі групи регіонів: з найнижчим рівнем людського розвитку (Житомирська, Кіровоградська, Херсонська); з низьким рівнем людського розвитку (Вінницька, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Чернігівська); з середнім рівнем людського розвитку (Волинська, Дніпропетровська, Київська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Тернопільська, Черкаська); з високим рівнем людського розвитку (Запорізька, Івано-Франківська); з найвищим рівнем людського розвитку (Харківська, Чернівецька, Львівська, Закарпатська). При цьому найпомітнішим був прогрес у людському розвитку у Івано-Франківській, Тернопільській та Херсонській областях, а Київська, Харківська, Одеська, Хмельницька, Чернівецька та Чернігівська області характеризувались зниженням індексу регіонального розвитку.

В цілому регіональні відмінності, традиційні для груп регіонів країни формують базу їх людського розвитку. Традиційно промислово розвиненіші східні та південні регіони країни отримують вищу дохідність, краще матеріальне забезпечення, для них характерна більша доступність житла для населення, тоді як західні області відзначаються кращими умовами

відтворення населення, більшою комфортністю життя, кращими екологічними умовами, доступністю чистої води та освіти для населення. Традиційно найкращі показники з відтворення населення притаманні областям з найнижчими показниками добробуту (Волинська, Івано-Франківська, Тернопільська області).

Таким чином людський розвиток в Україні характеризується незбалансованістю за багатьма ознаками: втрата ідентичності, екологічні наслідки бездумного природокористування, майнова диференціація, поляризація суспільства, поглиблення маргіналізації, соціальні негаразди, наслідки воєнних дій, дискримінація за багатьма ознаками, брак гідної праці, проблеми зайнятості та ринку освітніх послуг, демографічні втрати та навантаження та ін.

4. Сучасна державна політика у сфері формування та використання людського потенціалу в Україні носить переважно декларативний характер і обмежується констатацією негативних тенденцій у розвитку. Держава недооцінює вплив людського розвитку на економічне зростання держави, а тому принцип побудови цієї політики, що ґрунтується на обмеженні негативних наслідків економічних криз на рівень та якість життя і пасивній соціальній політиці недосконалий. Реформування передусім потребують галузі освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення та послуг, що вимагає підвищення фінансування за цільовим принципом, а не за залишковим.

5. Пріоритетними напрямками людського розвитку є покращення здоров'я, підвищення рівня і якості освіти, поліпшення матеріального добробуту населення, розвиток регіональних ринків праці.

Визначено ключові напрямки у яких необхідно рухатись здійснюючи послідовну політику у сфері людського розвитку на майбутнє, зокрема: справедливий соціальний розвиток; стале економічне зростання та зайнятість; ефективне управління; екологічна рівновага та розбудова стійкості. Це потребує зміни парадигми управління та фінансування

державних видатків в бік окреслених напрямків. Для цього Україна і надалі потребує системних інституційних та глибоких структурних реформ, запуску масштабних технологічних перетворень.

Пріоритетними кроками на шляху до розвитку визначено: зменшенні масштабів монетарної бідності; підвищення життєстійкості соціально вразливих верств населення; забезпечення доступності якісної та ефективної медичної допомоги широкому загалу населення; реформуванні системи освіти є забезпечення її якості; зміцнення інституційного механізму щодо забезпечення гендерної рівності; екологізація економіки (насамперед, енергетики, промисловості та сільського господарства); перейти до високотехнологічної структури експорту; збільшення ВВП та продуктивності праці та зайнятості; сприяння підприємництву та ін.

Завдання забезпечення сталого та збалансованого людського розвитку в Україні має базуватися на подоланні багатьох просторових асиметрій, стимулюючи динаміку його окремих складових. Тому ідентифікація типів регіонального людського розвитку може бути використана як інформаційно-аналітичне підґрунтя для визначення подальших пріоритетів розвитку, формування цілей і завдань на регіональному і національному рівнях, вибору відповідних інструментів політики та механізмів впливу, розробки адресних заходів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hlushchenko, Olha. Well-being as an imperative of Ukraine's social development / Olha Hlushchenko // *Economic Annals-XXI*. –2016. –№ 156(1-2). – С. 31-36.
2. Аналіз та прогнозування регіонального людського розвитку України на основі індуктивних алгоритмів / Савченко Є. А., Директоренко О. В., Лега А. А. Індуктивне моделювання складних систем. – Вип. 4. – 2012. – С. 189-198.
3. Антошкін В.К. Рівень соціально-економічної безпеки регіонів України [Текст] / В.К. Антошкін // *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. – 2015. – № 2 (30). – С. 65-70.
4. Верьовіна І. М. Теоретико-практичні підходи щодо формування та використання людського потенціалу / І. М. Верьовіна // *Актуальні проблеми державного управління*. – № 1 (41). – 2012. – С. 106-113.
5. Вимірювання якості життя в Україні: Аналітична доповідь [Електронний ресурс] / Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С. та ін.; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, Програма розвитку ООН, Мін-во економічного розвитку і торгівлі України. – К., 2013. – 48 с. – Режим доступу: http://www.idss.org.ua/monografii/UNDP_QoL_2013_ukr.pdf.
6. Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики: Доповідь НАН України [Електронний ресурс]. – К., 2015. – 167 с. – Режим доступу: http://www.idss.org.ua/arhiv/2015_23_09_Donbass.pdf.
7. Власюк О. С. Людський розвиток в Україні: чинники та проблеми / Власюк О. С., Яценко Л. Д. // *Стратегічні пріоритети*. – № 1 (38). – 2016. – С. 43-54.

8. Герасименко А. Региональные диспропорции в благосостоянии населения Украины: политика выравнивания и приоритеты социальных инвестиций // Устойчивое развитие. – 2013. – № 13. – С. 62–67.
9. Герасименко А. В. Современные демографические вызовы как предпосылки «негативного» человеческого развития // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя 1. Філасофія, палітологія, сацыялогія. – 2015. – № 1. – С. 136–141.
10. Гернего Ю. О. Фінансовий компонент індексу людського розвитку в Україні / Гернего Ю. О. // Економіка і суспільство. – Випуск № 11. – 2017. – С. 407-412.
11. Грішнова О. А. Людський розвиток : навч. посібн. / О. А. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2006. – 308 с.
12. Доклад о человеческом развитии 2016: Человеческое развитие для всех и каждого [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2016_report_russian_web.pdf.
13. Дошкільна освіта України у 2016 році. Статистичний бюлетень [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Київ, 2017. – 71 с. – Режим доступа : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
14. Дрига С. Г. Якість життя: соціально-економічні аспекти [Текст]: колективна монографія / С.Г. Дрига, І.Г. Манцуров, В.П. Павленко; за наук.ред. І.Г. Манцура. – К. : НДЕІ, 2011. – 442 с.
15. Єщенко Т. Соціально-економічні концепції людського розвитку [Електронний ресурс] / Тетяна Єщенко. – Режим доступа : http://www.library.udpu.org.ua/library_files/stud_konferenzia/2012_1/visnuk_60.pdf.
16. Жук І. Л. Передумови інноваційного розвитку регіональних ринків праці України / І. Л. Жук, О. Є. Цісецький // Міжрегіональне співробітництво в національному та міжнародному вимірах: зб. матеріалів доп. Міжнарод. наук.-практ. конф. (Тернопіль–Збараж, 18–19 жовт. 2016 р.). – С. 245–248.

17. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2016 році. Статистичний бюллетень [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Київ, 2017. – 92 с. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
18. Іляш О. І. Системні заходи з протидії соціальній напруженості в умовах обмеженості ресурсів [Електронний ресурс] / Іляш О. І. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/zahody_protydii-fbb6d.pdf.
19. Калашнікова Т. М. Забезпечення територіально локалізованими благами в контексті людського розвитку // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 1 (23). – С. 102–112.
20. Кофман Б. Я. Людський розвиток у рамках місцевого самоврядування: до визначення правової парадигми // Вісник центральної виборчої комісії. – № 1 (35). – 2017. – С. 55-59.
21. Кривошеїн В. Індекс людського розвитку / Редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. // Політична енциклопедія. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – С. 283.
22. Куценко В. І. Соціальний ресурс формування інноваційної економіки в контексті сталого розвитку [Текст]: Монографія / [В. І. Куценко, О. В. Гарашук, О. О. Євсєєва та ін.]; за наук. ред. В. І. Куценко / Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». – К., 2013. – 336 с.
23. Куценко В. І. Суспільний вектор сталого розвитку (питання теорії та практики) [Текст]: Монографія / [В.І. Куценко, В.П. Удовиченко, Я.В. Остафійчук та ін.]; за наук. ред. В.І. Куценко / Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2013. – 336 с.
24. Лібанова Е. М. Соціальні проблеми модернізації української економіки [Електронний ресурс] / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – No 1 (17). – С. 5–22. – Режим доступу: <http://dse.org.ua/arhcive/17/1.pdf>.

25. Лібанова Е. М. Відновлення Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики [Електронний ресурс] / Е. М. Лібанова // Вісник НАН України. – 2015. – № 11. – С. 13–25. – Режим доступу: http://www.visnyk-nanu.org.ua/archive/2015_11/2.
26. Лібанова Е. М. Нерівність в українському суспільстві: витоки та сучасність / Е. М. Лібанова // Економіка України. – 2014. – № 3. – С. 4–19.
27. Лібанова Е. М. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан / Лібанова Е.М., Власенко Н.С., Власюк О.С. та ін. ; Рада з вивчення продуктивних сил України НАН України; ПРООН. – К. : СПД Савчина, 2002. – 123 с.
28. Лісогор Л. С. Освітні чинники забезпечення інноваційного людського розвитку / Л. С. Лісогор // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – 2008. – № 3 (30). – С. 421–424.
29. Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку (кол. моногр.) / за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2016. – 328 с.
30. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 356 с.
31. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір: кол. моногр. / НАН України; Інститут демографії та соціальних досліджень; за ред. Е. М. Лібанової. – Київ, 2008. – 316 с.
32. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції (колективна монографія) / відпов. за випуск Л. М. Черенько, О. В. Макарова, за ред. Е. М. Лібанової. – У 2-х томах. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2012. – 436 с.

33. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (кол. моногр.) [Електронний ресурс] / За ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України. – К., 2007. – 328 с.. – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/monografii/rozvitok_regioniv.pdf.
34. Макарова Е. В. Образование в модернизированном обществе: цели и приоритеты для Украины [Електронний ресурс] / Е. В. Макарова // Демографія та соціальна економіка. – 2014. – № 1 (21). – С. 37–47. – Режим доступу : <http://dse.org.ua/arhcive/21/3.pdf>.
35. Макарова О. В. Вимірювання людського розвитку в регіонах України: методологічні аспекти та оцінка результатів [Електронний ресурс] / О. В. Макарова // Економіка України. – 2015. – № 3. – С. 41–53. – Режим доступу: <http://www.economukraine.com.ua/index.php?id=13748&show=news&&newsid=110217>.
36. Макарова О. В. Типологізація регіонального людського розвитку: проблеми та перспективи використання / О. В. Макарова, О. М. Хмелевська. – Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 3 (25). – С. 112-125.
37. Манцуров І. Г. Регулювання соціально-економічного розвитку України [Текст]: колективна монографія / І. Г. Манцуров, І. К. Бондар, Є. О. Бугаєнко; за ред. І. Г. Манцура. – К. : ВД «Корпорація», 2010. – 195 с.
38. Методика вимірювання регіонального людського розвитку [Електронний ресурс] / Національна академія наук України ; Міністерство економічного розвитку і торгівлі України ; Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи ; Державна служба статистики України. – 50 с. – Режим доступу : https://www.idss.org.ua/ukr_index/Methodika_ua.pdf.
39. Михальченко Г. Г. Регіональні особливості розвитку населення / Г. Г. Михальченко // Управління проектами та розвиток виробництва: Зб. наук. пр. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. – № 2(42). – С. 41-54.

40. Могильний О. М. Гідна праця та її вплив на індекс людського розвитку: регіональна нерівномірність і політика щодо її подолання / О. М. Могильний, В. І. Костриця // Ринок праці та зайнятість населення. – № 3. – 2016. – С. 3-7.
41. Ничипоренко С. В. Особливості соціального середовища в контексті людського розвитку / С. В. Ничипоренко // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 3 (25). – С. 126–137. – doi: 10.15407/dse2015.03.008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dse.org.ua/archive/25/9.pdf>.
42. Новак І. М. Соціальний розвиток регіонів України: оцінка та напрями зменшення диспропорцій : [Монографія] / НАН України. Ін-т економіки промисловості, Ін-т демографії та соціальних досліджень. – Донецьк-Київ, 2008. – 185 с.
43. Откидач М. В. Методичні підходи до побудови субіндексів регіонального людського розвитку [Текст] / М. В. Откидач // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 1. – С. 145-157.
44. Павленко В. П. Державне регулювання національної економіки: методологія та перспективи розвитку [Текст]: монографія / В. П. Павленко; Київ: НДЕІ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – Київ : Фенікс, 2015. – 303 с.
45. Пальчук О. І. Розвиток людських ресурсів – найважливіший фактор економічного зростання / О. І. Пальчук // Інфраструктура ринку. – Вип. 4. – 2017. – С. 13-17.
46. Поспелова Т.В. Механізми державного управління людським розвитком в Україні: монографія / Т. В. Поспелова. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2011. – 350 с.
47. Регіональний людський розвиток [Електронний ресурс] : стат. бюл. / Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 57 с. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_rir_zb.htm.
48. Рой І. Державні пріоритети у сфері демографічної безпеки України / Рой І. // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2013. – Вип. 1(16). – С. 104-111.

49. Романюк С. А. Розвиток регіонів у відкритій економіці: теорія, політика, практика [Текст]: монографія / С.А. Романюк. – К.: НАДУ, 2013. – 375 с.
50. Саричев В. І. Індекс людського розвитку: проблеми вимірювання на національному та світовому рівнях / Саричев В. І., Єлісеєва Г. Ю. // Бізнес-Інформ. – № 2. – 2014. – С. 220-227.
51. Саричев В. І. Національні пріоритети у глобальному управлінні людським розвитком [Текст]: Монографія / В.І. Саричев. – Дніпропетровськ: «Нова ідеологія», 2013. – 340 с.
52. Сливка О. А. Вдосконалення системи забезпечення людського розвитку в регіонах України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук за спец. 08.00.07 - демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика / Сливка Оксана Андріївна ; Державний вищий навчальний заклад «Київський Національний Економічний Університет імені Вадима Гетьмана». – Київ, 2014. – 22 с.
53. Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2016 році. Доповідь [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
54. Столяров В. Ф. Провідні складові механізму державного управління «життям по-новому» (в умовах децентралізації влади) [Текст] / В. Ф. Столяров, О. В. Шинкарук; наук. ред. О. І. Амоша // Вісник економічної науки України. – Донецьк, 2014. – № 2 (26). – С. 131-140.
55. Стрижак О. О. Теоретичні основи людського розвитку [Електронний ресурс] / стрижак О.О. – Режим доступу : http://www.kpi.kharkov.ua/archive/%d0%9d%d0%b0%d1%83%d0%ba%d0%be%d0%b2%d0%b0_%d0%bf%d0%b5%d1%80%d1%96%d0%be%d0%b4%d0%b8%d0%ba%d0%b0/vestnik/%d0%90%d0%ba%d1%82%d1%83%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d1%96%20%d0%bf%d1%80%d0%be%d0%b1%d0%bb%d0%b5%d0%bc%d0%b8%20%d1%83%d0%bf%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%bb%d1%96%d0%bd%d0%bd%d1%8f/2011/15/18_15_2011.html.

56. Струченков О. Динаміка бідності в Україні в 2005-2015 роках / Олександр Струченков // Український соціологічний журнал. – 2016. – № 1–2. – С. 81-88.
57. Цимбал О. І. Раптова бідність: постановка проблеми, шляхи вирішення. Аналітична записка [Електронний ресурс] / О. І. Цимбал. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/2476/4>.
58. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь 2017 [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – 176 с. – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/monografii/2017_SDGs_NationalReport.pdf.
59. Шинкарюк О. В. Інституалізація провідних елементів механізму державного регулювання регіонального людського розвитку (частина I) / О. В. Шинкарюк, А. О. Сігайов // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – № 3 (35). – 2016. – С. 80-92.
60. Шинкарюк О. В. Становлення та розвиток інформаційно-методичного забезпечення моніторингу регіонального людського розвитку (в контексті реалізації національних завдань ЦРТ) [Текст] / О. В. Шинкарюк // Формування ринкових відносин в Україні. – 2016. – №11.
61. Шинкарюк О. В. Сутність та складові фінансової безпеки людського розвитку в Україні: відтворювальний підхід. / О. В. Шинкарюк, В. Ф. Столяров // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 1(18). – С. 27-32.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Факультет економіки та управління

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Освітній ступінь «магістр»

Спеціальність 051 – Економіка

**магістерська програма – Економіка праці та управління
персоналом**

Магістерська дипломна робота

Частина 2

ДОДАТКИ

Тернопіль – 2018

Додаток А

Таблиця А.1

Перелік показників по блоках, їх стандартні значення та ваги [38, с. 26]

Блоки та показники		Джерело інформації	Характер впливу на людський розвиток	Стандартне значення	Вага
1. Відтворення населення					
1.1	Сумарний коефіцієнт народжуваності	Поточна статистика	Стимулятор	2,1	0,1426
1.2	Дитяча смертність (смертність дітей у віці до 5 років), ‰	Поточна статистика	Дестимулятор	1,6	0,1956
1.3	Середня очікувана тривалість життя при народженні, років	Розрахунки за даними поточної статистики	Стимулятор	82,0	0,2834
1.4	Ймовірність чоловіків дожити від 20 до 65 років	Розрахунки за даними поточної статистики	Стимулятор	0,7500	0,2160
1.5	Ймовірність жінок дожити від 20 до 65 років	Розрахунки за даними поточної статистики	Стимулятор	0,9500	0,1624
2. Соціальне становище					
2.1	Коефіцієнт злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення)	Поточна статистика	Дестимулятор	400	0,2186
2.2	Кількість хворих із вперше встановленим діагнозом активного туберкульозу (на 100 тис. населення)	Поточна статистика	Дестимулятор	40,0	0,2210
2.3	Кількість хворих із вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин (на 100 тис. населення)	Поточна статистика	Дестимулятор	50,0	0,1778

Таблиця А. 2

Блоки та показники		Джерело інформації	Характер впливу на людський розвиток	Стандартне значення	Вага
2.4	Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на 100 тис. дітей у віці 0-17 років)	Поточна статистика	Дестимулятор	400	0,1708
2.5	Коефіцієнт підліткової народжуваності (кількість дітей, народжених дівчатами у віці 15-17 років, на 10 тис. дівчат відповідного віку)	Поточна статистика	Дестимулятор	6,0	0,0728
2.6	Кількість померлих від навмисного самоушкодження (на 100 тис. населення)	Поточна статистика	Дестимулятор	7,0	0,1390
3. Комфортне життя					
3.1	Забезпеченість житлом у міських поселеннях (загальна площа на 1 особу), кв. м.	Обстеження умов життя домогосподарств	Стимулятор	25,0	0,2455
3.2	Питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованою каналізацією та водовідведенням у сільській місцевості, %	Обстеження умов життя домогосподарств	Стимулятор	55,0	0,1804
3.3	Питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованим газопостачанням або підлоговою електроплитою у сільській місцевості, %	Обстеження умов життя домогосподарств	Стимулятор	100,0	0,1534
3.4	Інтегральний показник стану навколишнього середовища	Спеціальна методика (додаток 2) за даними поточної статистики	Стимулятор	1,000	0,2239
3.5	Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів (на 10 тис. населення)	Поточна статистика	Стимулятор	300,0	0,1176
3.6	Обсяг реалізованих населенню послуг (на 1 особу)	Поточна статистика	Стимулятор	3,0	0,0792

Таблиця А. 3

Блоки та показники		Джерело інформації	Характер впливу на людський розвиток	Стандартне значення	Вага
4. Добробут					
4.1	Рівень бідності за відносним критерієм (питома вага населення, еквівалентні сукупні витрати якого не перевищують 75% медіанного рівня), %	Обстеження умов життя домогосподарств	Дестимулятор	11,0	0,2842
4.2	Питома вага домогосподарств які робили заощадження, або купували нерухомість, %	Обстеження умов життя домогосподарств	Стимулятор	55,0	0,1298
4.3	Кількість мінімальних продуктових кошиків, які можна придбати за середньодушовий дохід	Обстеження умов життя домогосподарств	Стимулятор	3,75	0,2747
4.4	Валовий регіональний продукт (на 1 особу)	Поточна статистика	Стимулятор	2,00	0,1658
4.5	Питома вага домогосподарств, які мають всі товари тривалого користування базового набору (телевізор, холодильник, пральна машина), %	Обстеження умов життя домогосподарств	Стимулятор	100,0	0,1454
5. Гідна праця					
5.1	Рівень зайнятості населення (частка зайнятих серед населення 18-65 років), %	Обстеження економічної активності населення	Стимулятор	85,0	0,1596
5.2	Рівень безробіття (частка безробітних серед населення 18-65 років), %	Обстеження економічної активності населення	Дестимулятор	4,0	0,1926
5.3	Частка працівників, які отримують зарплату менше 1,5 прожиткових мінімумів, %	Поточна статистика	Дестимулятор	15,0	0,2127
5.4	Частка працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, %	Поточна статистика	Дестимулятор	10,0	0,1489
5.5	Співвідношення середньої заробітної плати до мінімальної, одиниць	Поточна статистика	Стимулятор	4,0	0,1560
5.6	Рівень охоплення соціальним страхуванням (частка застрахованих осіб у зайнятому населенні), %	Поточна статистика	Стимулятор	90,0	0,1303

Таблиця А. 4

Блоки та показники		Джерело інформації	Характер впливу на людський розвиток	Стандартне значення	Вага
6. Освіта					
6.1	Чистий показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3-5 років, %	Поточна статистика	Стимулятор	99,9	0,1057
6.2	Охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6-18 років), %	Поточна статистика	Стимулятор	99,9	0,2733
6.3	Частка осіб із освітою не нижче рівня "базова вища" серед населення 25 років і старше, %	Обстеження умов життя домогосподарств	Стимулятор	65,0	0,2094
6.4	Середня тривалість навчання осіб віком 25 років і старше, років	Обстеження умов життя домогосподарств	Стимулятор	15,0	0,2445
6.5	Середній бал за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (по всіх предметах)	Офіційний звіт про проведення Зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників ЗНЗ України, які виявили бажання вступити до ВНЗ	Стимулятор	180	0,1671

Додаток Б

Інтегральна оцінка регіонального людського розвитку [47, с. 35]

Регіони	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 ^а	2014 ^б	2015 ^в
АР Крим	3,5693	3,6526	3,7633	3,8030	3,8535	3,8655	3,7857	3,7714	3,9431	3,9964
Вінницька	3,3848	3,5298	3,5363	3,4855	3,5527	3,5362	3,5251	3,5717	3,6658	3,6485	3,6424	3,7046	3,7291
Волинська	3,3317	3,3532	3,3710	3,4415	3,4434	3,5214	3,5260	3,6245	3,7389	3,7417	3,7373	3,7696	3,8250
Дніпропетровська	3,4776	3,5969	3,5901	3,5969	3,6864	3,6368	3,6140	3,6143	3,7400	3,7213	3,7316	3,7867	3,7816
Донецька	3,4375	3,5157	3,5550	3,5940	3,6001	3,4870	3,5247	3,5759	3,7543	3,6422
Житомирська	3,2610	3,3296	3,2804	3,3065	3,3876	3,4065	3,3373	3,3561	3,5397	3,4996	3,4901	3,5892	3,5712
Закарпатська	3,7834	3,8957	3,9580	3,9486	4,1231	3,9044	3,8340	3,8658	4,0678	3,9817	3,9745	4,0536	4,0275
Запорізька	3,3693	3,4609	3,5292	3,5664	3,6070	3,6237	3,6401	3,8047	3,9556	3,9063	3,9174	3,9743	3,9546
Івано-Франківська	3,3833	3,6041	3,6283	3,6778	3,6423	3,6040	3,6198	3,6492	3,7530	3,6301	3,6219	3,8112	3,8923
Київська	3,5052	3,5816	3,4985	3,6078	3,8512	3,7621	3,8014	3,8023	3,9184	3,8710	3,8714	3,9245	3,8592
Кіровоградська	3,2075	3,2359	3,3017	3,2934	3,3035	3,2931	3,3593	3,4427	3,5411	3,5568	3,5516	3,4954	3,5650
Луганська	3,1709	3,3356	3,3164	3,3342	3,4880	3,4536	3,5344	3,5682	3,7665	3,7046
Львівська	3,5408	3,6743	3,7624	3,6675	3,7952	3,8296	3,7764	3,8261	3,9988	4,0100	4,0087	4,0451	4,0810
Миколаївська	3,4230	3,4970	3,6281	3,6132	3,7498	3,6212	3,5967	3,6926	3,9106	3,7436	3,7421	3,8185	3,8199
Одеська	3,3546	3,5273	3,5255	3,6139	3,6542	3,6784	3,7470	3,7215	3,8299	3,8188	3,8245	3,8602	3,7879
Полтавська	3,5373	3,7219	3,7184	3,6720	3,6340	3,6757	3,7260	3,8062	3,8390	3,8332	3,8333	3,8222	3,8530
Рівненська	3,3522	3,4023	3,5647	3,5886	3,6273	3,5388	3,6082	3,5972	3,6985	3,6481	3,6417	3,7169	3,7163
Сумська	3,2559	3,3869	3,4829	3,5431	3,5728	3,4405	3,5772	3,5608	3,5752	3,6025	3,6030	3,6433	3,6951
Тернопільська	3,4707	3,5849	3,4491	3,5281	3,6102	3,6510	3,6305	3,6748	3,7310	3,7735	3,7619	3,8278	3,8709
Харківська	3,4865	3,6972	3,7345	3,7722	3,8813	3,8497	3,8512	3,9566	4,1489	4,2097	4,2141	4,2745	4,1996
Херсонська	3,2840	3,3642	3,3352	3,4333	3,4677	3,3796	3,4265	3,4941	3,5957	3,5028	3,5008	3,5794	3,6090
Хмельницька	3,3595	3,4881	3,3717	3,4487	3,5773	3,5406	3,5575	3,5424	3,6684	3,7275	3,7194	3,6864	3,6479
Черкаська	3,4433	3,5245	3,5824	3,7585	3,7091	3,7421	3,7848	3,7928	3,7344	3,7667	3,7651	3,7570	3,7772
Чернівецька	3,5332	3,6489	3,5888	3,7144	3,8256	3,9271	3,8510	3,8889	4,0393	4,1621	4,1549	4,1598	4,1321
Чернігівська	3,1473	3,2410	3,3353	3,3811	3,4638	3,4439	3,5215	3,5798	3,7055	3,6884	3,6821	3,7533	3,6709

Додаток В

Діюче нормативно-правове та пошукове науково-методичне забезпечення основних складових механізму державного регулювання регіонального людського розвитку [59, с. 89]

№ п/п	Складові механізми державного регулювання регіонального людського розвитку	Нормативно-правові акти та наукові доробки
1. Визначення цілей розвитку, моделювання, прогнозування і планування регіонального людського розвитку		
1.1.	Розробка заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку та Програм сталого розвитку	<p>1.1.1. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 385 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-p.</p> <p>1.1.2. Закон України від 05 лютого 2015 року № 156-VIII «Про засади державної регіональної політики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/156-19.</p> <p>1.1.3. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2015 року №821 «Деякі питання реалізації у 2015-2017 роках Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/821-2015-p.</p> <p>1.1.4. Постанова КМУ від 11 листопада 2015 року № 932 «Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/932-2015-p.</p>
1.2.	Локалізація завдань Програм і Національного плану дій зі сталого розвитку та розробка Національної програми людського розвитку	<p>1.2.1. Стратегія сталого (збалансованого) розвитку України на період до 2030 року (проект).</p> <p>1.2.2. Указ Президента України від 12 січня 2015 № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015.</p> <p>1.2.3. Наукові основи подальшого розвитку та вдосконалення концептуальних положень оновленого Бюджетного кодексу України // Науково-практичний коментар до Бюджетного кодексу України / кол. авторів — 2-вид., доп. та перероб. – К.: ДННУ АФУ; УДУФМТ, 2011. – С.12-33.</p> <p>1.2.4. Столяров В.Ф., Шинкарьок О.В. Основи взаємодії програм людського розвитку з національними проектами України // Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 4 червня 2015 року). – Київ: ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 2015 р. – С. 178-180.</p>
1.3.	Локалізація завдань Програм і Національного плану дій зі сталого розвитку та розробка Регіональних програм людського розвитку	<p>1.3.1. Столяров В.Ф., Шинкарьок О.В. Провідні складові механізми державного управління «життям по-новому» (в умовах децентралізації влади) // Вісник економічної науки України / Наук. ред. О.І. Амоша. – Донецьк, 2014. – № 2 (26). – С. 131-140.</p> <p>1.3.2. Столяров В.Ф., Шинкарьок О.В. Науково-освітняське забезпечення механізму державного управління «життям по-новому» (в умовах децентралізації влади) // Вісник економічної науки України / Наук. ред. О.І. Амоша. – Донецьк, 2014. – № 3 (27). – С. 113-126.</p> <p>1.3.3. Столяров В.Ф., Шинкарьок О.В. Методологія розробки програм та бюджету регіону в контексті людського розвитку // Збірник наукових праць. Вип. 6. Економічні науки. – Чернівці: Книги–XXI, 2010. – с. 55-65.</p> <p>1.3.4. Столяров В.Ф., Шинкарьок О.В. Методологія бюджетування людського розвитку в Україні [Текст] // Збірник наукових праць. – Вип. 8. Економічні науки. – Чернівці: Книги– XXI, 2012. – с. 17-35.</p> <p>1.3.5. Шинкарьок О.В. Становлення передумов впровадження державного регулювання регіонального людського розвитку в Україні (від цілей людського розвитку до завдань сталого розвитку) // Економіка та держава. – Київ, 2016. – № 8 (серпень). – С. 70-78.</p> <p>1.3.6. Шинкарьок О.В. Становлення та розвиток інформаційно-методичного забезпечення моніторингу регіонального людського розвитку (в контексті реалізації національних завдань ЦРТ) / Формування ринкових відносин в Україні. – 2016. – №11.</p>